Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера дена ★ ШОАТТА, 9 НОЯБРЬ, 1985 ШУ. ★ № 135 (7170). ★ Мах 3 кеп.

ТАХАН КЕПАТОХ 1986—1990 ШЕРАШКА А 2000 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА ЙОЛЧА ЮКЪА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРЧА ЛОСТАМИЯ ПРОЕКТ. ПРОЕКТ МОГАЯЬЙ КПСС ЦК ОКТЯБРЬСКИ (1985 Ш.) ПЛЕНУМО, ЦУ ПЛЕНУМА РЕШЕНЕГIА ДЕРРИГАЧА ХАЛКЪАГА ЮВЦИЙТА АРА А ЙОАККХ. КЕРТТЕРЧА ЛОСТАМИЙ ПРОЕКТ ЮВЦАШ ХЬАХИННАРАШ ТЕРКАЛ А ДАЬ, ЛАРДЕ ЛОАЦАРГДА КПСС XXVII СЪЕЗДА, БУХСОЦЦАШ УЖ ЧIОАГIДЕЧА ХАНА.

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ ЦЕНТРАЛЬНИ КОМИТЕТ.

ПРОЕКТ

1986—1990 ШЕРАШКА А 2000 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА ЙОЛЧА ЮКЪА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

БIаьшерений тIахьабусачара баьнна исторически лоаццача хана общественни прогресса лакхаленашка кхаьчаб вай мохк, Iалаьмате доккхий толамаш даьхад вахара дерригача доакъошка. ДегIаенача социализма этала чуеннай советски общество.

Советски наьха ноахалий къахьегамца хьаяьй низ бола экономически, Iилма-технически, культурни потенциал. ХIанз СССР я лакха говзал йола кадраш, низ бола индустри, механизаци яь боккха юрта боахам, массе оагIорахьара дегIаена инфраструктура. ДегIадара дукхача лостамашка диллача дунен тIа керттерча позицешка латт Iилмен техникен. Даим тоалуш латт бахача наьха хьал-таро, эргадоалаш тоалу вахара социалистически хьисап, тIа-тIа йиззагIа чакхйоакх социальни нийсхон принцип.

Кхы вIалла хургйоацаш дIаяьннай капиталистически стройна тIехках лета хинна кризисаш, къел, хьабе болх ца хилар, классови а къаман а моастагIал. Бокъонаш цхьатарра хилар, вIаши цхьана гIулакхаш леладелга, гIо-новкъостал делга, бонкъонца йола демократи чIоагIъеннай. ТIа-тIа йиззагIа гучаювл боахама планови система, халкъа социалистически самоуправлене совленаш, къахьегача наьха творчески таронаш. Низ болаш йоагIа вежарашха долча социалистически мехкий содружество — машара а социальни прогресса а чIоагIале.

Ленина васкеташ тIара лоарзагIа па йоалаш, социализм эргаяьккха тоаяра, КПСС ЦК апрельски (1985 ш.) Пленумо кийчъяьча мохк социально - экономически дегIаухилга сихдара концепце ларда тIа советски общество коммунизмага дIахо дIахьалхашкахьа бодача наькъагIа бIубенна юг Коммунистически парте.

1986 — 1990 шерашка а 2000 шерага кхаччалца йолча юкъа а СССР экономически социальни дегIайоалаяра Керттерча лостамаша КПСС программни де лерхIараш кхоачашдара планови заданеш хаьдда белгалъю.

I. 1981—1985 ШЕРАШКА МОХК ЭКОНОМИЧЕСКИИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ИТОГАШ

КПСС XXVI съезда решенеш кхоачашъеш керда боккха гIа баьккхаб советски наьха хьал-таро тоаеча, экономика дерригa доакъош дегIадоаладеча.

Дикка лакхъеннай мехка экономически потенциал. 1980 шера хинначул 17 процент йоккхагIа хинна къаман доход. Халкъа боахама материально-технически база чIоагIъяра, нах чубаха цIенош, социально-культурни а кхыйола а объекташ хьалъярга дIаяхийтай 840 млрд. сом совгIа капитальни вложенеш. Болх бе йолаяллийтай эзарнел совгIа вай ханара промышленни предприяти.

Iилма-технически прогресс сихъяра, болх беш йола производство технически эргаяккхара а цунна реконструкци яра а болх хьинарегIа бу. 19 эзар тайпа керда машинаш, оборудовани, аппараташ, прибораш арахеца йолаяьй. КIезига мара отходаш йоаца а вIалла отходаш ца хула а, энерги а материалаш а кхою технологически процессаши машинай системаши юкъейоалаелга шердаьд.

Дикка хIамаш карагIдаьннад производствана интенсификаци еча, цун эффективность лакхъеча. Общественни къахьегама овсарле лакхъяра чотагIа 90 процент гаргга тIакхийттай къаман доход. Тоаеннай производственни дисциплина. КIезигъеннай йоаю балха ха. Кхом дукхагIа беш пайда эц материальни ресурсех.

ДIахо а дегIаденад экономика керттера дакъа — промышленность. 20 процент тIакхийттай цун продукци. Наха эша хIамаш («Б» группа) хьаелга производства средстваш хьаярал сихагIа дегIаихад.

Кхоачашъеш я СССР Энергетически программа. Сихха дегIакхийлай атомни энергетика, хIанз цо йоаккх мехка йоаккхача ерригача электроэнергех иттлагIа дакъа. Мехкдаьтта доаккхача хьалхагIа дунен тIа хьалхара моттиг яьккха Советски Союз карарча пятилетке газ йоаккхача а цу моттиге кхаьчай. 48 эзар километр йIаьха магистральни газопроводаш а царгара отводаш а яьй.

ЛеррагIа чакхъяьхай парте аграрни политика, боаррамагIа кхоачашъю СССР Кхачан программа. Колхозий а совхозий а, ерригача агропромышленни комплекса материально-технически база чIоагIъярга дIадахийтад ерригача капитальни вложеней кхоалгIа дакъа. Колхозий а совхозий а экономика чIоагIлу. Предприятей а организацей а, хIаьта иштта городашкеи юрташкеи бахача наьха гIонна дола юрта боахамаш дегIаух.

Юртбоахама керттера продукташ дукхагIа яха а яьхай, кийч а яьй. Юкъера лаьрхIача шера йоаккхача юрта боахама продукце боарам 6 процент алсам а баьнна. 131 млрд. сомага дIакхаьчаб. ИттлагIча пятилеткерчул 10 процент дукхагIа даьккхад дулх, фуаш — 18 процент. Дуккха а дукхагIа чуденад баьцадаараши соми.

Транспорта грузооборот 15 процент йоккхагIа хиннай. СибарегIе а Гаьннара Малхбоале а дегIайоалаяра боккха лоархIам болча Байкало-Амурски машиннаькъа магистрала тIа балха эшача гIуланхашта поездаш лела яьннай.

Экономика айялара а цун эффективность дегIаяра а ларда тIа халкъа материальнии культурнии боарам тоабеннаб. Бахача наьха сага-сих кхоача реальни доходаш 11 процент дукхагIа хиннай.

Болхлошеи гIулакхерча нахеи юкъера лаьрхIача бетта эца алапи 13 процент дукхагIа а хинна, 1985 шера 190 сомага кхаьчад. Общественни боахаме колхозхой къахьегамах телар 29 процент лакх а денна, бетта 150 сомал тIех да.

Къахьегамах мах телара даькъе лоархIаме централизовании хIамаш даьд. КIоран промышленноста болхлошта а гIулакхерча наха а, юрта боахама къахьегамхой ноагIоча даькъа алапи тIатехад. Халкъа образоване болхлошта алапи лакхдара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдоахаш да. Кхы тIа а льготаш оттаяьй яйгачеи кхачани промышленноста болхлой цхьайолча категорешта. Дуккхача шерашка машиннаькъа а хин а транспорте, подрядни гIишлои организацешка, цхьадолча кхыча доакъошка болх баьча наха вознаграждени елга юкъедоаладаьд. Уж гIулакхаш чакхдахарах 20 млн. дукхагIча сага къахьегамах телар лакхдаьд.

Потреблене общественни фондашкара телар а льготаш а 25 процент алсамъяьннай, хIаьта 1985 шера бахача наьха сага-сих лаьрхIача 530 сомага кхаьчай.

Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа дакъа лаьцарий а байнача тIемахой дезалий а материально-бытовой хьалаш тоадаьд. Болхлой, гIулакхерча наьха, колхозхой эггара кIезигагIа долча пенсей боарамаш лакхдаьд. Итт шу хьалхагIа лаIа а доагIаш салаIа бахача болхлой, гIулакхерча наьха йоккхача группана пенсеш тIатехад. Цхьаи моттиге йIаьххача хана болх барах хьожадаьча пенсешта кхы тIа а надбавкаш яьй.

Бераш долча дезалашта а болх беча ноаношта а новкъостал дара йоккхий мероприятеш чакхъяьхай. Шу даллалца бера тIулакх дара цхьадолча даькъе мах а телаш отпуск лу кхалнаха-ноаношта, бер даьча цкъа луш йола пособеш алсамъяьхай.

Деша даха ха йоацача берий учрежденешка а школашка-интернаташка а кхачанга дIадохийтар алсамдаьккхад, юкъара дешар дешача школай дешархошта мах боацаш учебникаш телилга юкъедоаладаьд.

ХьалхагIа подпискax бахача наха юкъе дIайоаржаяь хиннача пачхаьалкхен заемех хIара шера ахча юхател.

Дуккхача товарашца а гIулакхаш дарца а тIа-тIа диззагIа Iалашду бахача наха эшараш. Наха дукхагIа дуъ баьцадаараш, сом, фуаш, дулх, кхыйола дика кхачан продукташ. Розничин товарооборот 16 процент алсамъяьннай, хIаьта бахача наха бытовой гIулакхаш дара боарам кхоалагIа дакъа айбеннаб.

ЛеррагIа къестаю жилищни проблема. Хьалдаь даьхад 550 млн. кв. метрал совгIа цIенош, цо йиш хилийтар 50 млн. сага жилищни хьалаш тоаде. Наха баха аьттув болашагIа да хьалду цIенош.

Тоаденнад медицински гIулакх делга, бахача наха салаIара хьалаш. НонагIо мероприятеш чакхъяьхай гонахьара Iалам лорадара даькъе.

ДегIанхай халкъа образоване система, юкъарча дешарей профессиональнии школа реформа чакхйоаннхилга дIадоладаьд.

ДегIайоалаяьй культура а искусство а. Эргабоахаш тоабаьб культурно - просветительни учрежденей, массови информаце а пропаганда средствай а болх.

ПланагIа дегIанхай союзни республикай экономика, пачхаьалкхен юкъара декхараш кхоачашдеча царех хIаране юкъекхухьа дакъа доккхагIа хиннад. Йоккхий территориально - производственни комплексаш вIашагIйоххилга а дегIакхувлилга а дIаходихьар. СихагIа караерзайора мехка Малхбоален а Къулбаседа а районий Iалама гонзаш. Ерригача союзе доаккхача мехкдаьтта кхаь даькъах шн дакъа а аханел дукхагIа газ а лу хIанз Малхбузен СибарегIено.

Боккхача лоархIаме хилар халкъа боахама ерригача звеньяшка доал дара а боахам лелабара а, дисциплина, организованность чIоагIъяра тIаерзаяь мероприятеш.

Промышленносте, юрта боахаме, кхыча доакъошка чакхйоах боахам лелабара гIулакхашта шоай мукъагIа хилар шердара а объединеней предприятей бехктокхам чIоагIбара а, хIаьта цу ларда бухсоццаш хьахулаш дар доккхагIа хилийтара тIаерзаяь экономически эксперименташ. ЧIоагIлу боахама расчет. Хьалхарча даькъе бригадни подряда ларда тIа а боаккхаш, къахьегам коллективни вIаштIехьбаккхар а стимулировани яр а даьржад.

Боахама а культура а даькъе халкъа депутатий Советий, профсоюзий, комсомола лоархIам лакхбеннаб. Доал деча къахьегамхой дукхагIа юкъеувз, тIа а ийца чакхдоаккхаш да къахьегамхой коллективах дола СССР Закон. Наьха къахьегама хьинар айденнад, социалистически яхь вIаштIехьйоаккхилга эргадоаккхаш тоадаьд.

Дунен халкъашта юкъе къахьегам бекъача тIа-тIа хьинарегIа дакъа лоац вай мехко. СЭВ-а чудоагIача мехкашца а кхыча социалистически мехкашца а Советски Союзо леладу гIулакхаш дикка чIоагIденнад, кIоаргъеннай социалистически экономически интеграци. СЭВ-а чудоагIача мехкашта керте латтараша экономически совещане тIанийцача решенешка хьенжа оттаяь мероприятеш кхоачашъеш я.

Арахьара торгови оборот дегIаенай, экономически бувзамаш шерденнад. ХIанз 145 мехкаца торгови отношенеш йолаш я СССР.

Цунца цхьана халкъа боахам дегIабоалабеча дегIаахара темпаш лаьгIаьялийта моттиг хилар, ледара лийннад производствана интенсификаци елга, производства структура, доал дара а боахам лелабара а методаш эргайоахилга.

Производстве кхоачам боллаш сиха леладаьдац керда техника а технологи а кара ерзаелга. Дуккхача изделей, цу даькъе халкъа эшача товарий бар а болаш, технически боарам а дикал а хIанзарча хано дIадехарел тIехьаюсаш я. Продукци дIакхахьийтара договорни дисциплина телхаеш моттигаш хиннай. Производства объемашта, къахьегама овсарлен, продукцега а балхашка а дIадодачун, материальни ресурсашта кхомбара, производственни мощносташ болх бе йолаяллийтара даькъе пхе шера плана тIа белгалъьича рубежашка кхаьчаяц цхьайола республикаш, министерстваш, объединенеш а, предприятеш а. Баха нах цхьадолча кхачан товарашца Iалашбеча халонаш нийслу.

Дунен тIара хьал ирдалар бахьан долаш шийн обороноспособность хила йоагIача боараме хилийтара, вай халкъа машаре вахар Iалашдара кхы тIа а гIулакхаш чакх ца даьхача яланзар СССР.

БIарчча хьанийцача, дIадахача пхе шера итогаца тешал ду вай мохк экономически а социальни а дегIаахара дерригача лостамашка дIахьалхашкахьа баха хилара.

II. 2000 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА ЙОЛЧА ЮКЪА СССР ЭКОНОМИЧЕСКИИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ А ДЕКХАРАШ А

Вай мохк чуболаш латта пхийтта шу,— социализм тоаяра, коммунизм хьаяра наькъа тIара лоархIаме исторически юкъ.

Халкъа вахара материальни а культурни а боарам цахаддаш айбар парте экономически стратеге керттера де лерхIар хила а хиннад, долаш а да. ХьатIайоагIача юкъа из де лерхIар кхоачашдаро дIадех социально-экономически дегIаухилга сихдар, Iилма-технически прогресса ларда тIа производствана ма могга интенсификаци яр а эффективность лакхъяр а. Дикала кердача лагIа тIа даха деза производительни низаш а производственни отношенеш а, Iилма-технически прогресс кардинально сихъе еза, экономика дегIакхувлара стратегически лостамашка сихха дIахьалхашкахьа гIолга Iалашде, хьалхагIа дIадахача шерашка Iоаяьр миссел йола производственни потенциал хьае еза.

Из теркал а деш, 2000 шерага кхаччалца йолча юкъагIа:

бахача наьха дерригача тайпай а социальни группай а вахара хьал-таро тоаелга, къахьегама сфере а наьха хьалашка а кIоаргга хувцамаш делга Iалашде. Экономика дегIайоалаяра социальни ориентаци чIоагIъе, саг гармоничнo дегIакхувлара дикагIдола хьалаш хьанхоллара, вахара социалистически хьисап чIоагIдара из тIаерзае.

Шерра социальни программа чакхъякхха. Бахача наьха хIара сага-сих йола реальни доходаш 1,6—1,8-за алсамъяха.

Хьаьналча, геттара дикача къахьегама, профессиональни говзала общественни сий айде. Къахьегама овсарле лакхъяларга хьежжа къахьегамах лур дукхагIа хилийта а цунна вознаграждени яра формаш эргайоахаш тоае а. Геттара чIоагIа йоакхо йойла къахьегама коллективашта а къаьст-къаьстача болхлошта а моральни поощрени елга чIоагIдара. Юкъарча берката хьаьнала къахьеганза дарг ца хилара, къахьегамах хьахинначоа обществана хьалхара хIаране бехктокхам айбара уйла йолаш хьинарегIа кхетам бала беза хIаранена.

Баха нах хьабе болх болаш хулга а уж дикагIча тайпара дIанийсбелга а Iалашде. Къахьегама хьалаш наьха санна тоаде, кулгашца бу болх кIезигбелга сих де а производственни сферера цун дакъа 15—20 процент лохде а. Берригача граждании творчески таронаш дегIайоалзелга а царех пайда эцилга а шерде.

ДегIаухаш латта советски наха дIадехараш геттара дикача, тайп-тайпарча товарашца а гIулакхаш дарца а тIа-тIа диззагIа Iалашде. Кхачан продуктай а керттера кхачан доаца товарий а рациональни потреблене Iилман ларда тIа оттаяьча нормашка кхача дуккхача товарий даькъе, хIаьта кхыдарашка диллача царна гарга гIорта. Пачхаьалкхен а кооперативни а торговле розничин товарооборота боарам 1,8-за алсамбаккха. Наха гIулакхаш дара чIоагIгIа дегIаена индустри хьае, цун ларда тIа цIагIара боахам лелабара дIаухийта къахьегам наьха санна кIезигбе. Вахара социалистически хьисапага хьежжа а сага духовни хьашташа гармоничнин дегIакхувларо дIа ма деххара а потреблене культура лакхъяра, хьаькъале хьашташ хулга вIаштIехьдаккхара гIо де.

ЛеррагIа кхоачашде практически хIара дезал къаьсттача квартираца е шийн доалахьарча цIенца Iалашбара лоархIамегIа дола социальни декхар. 2 млрд. кв. метрал кIезигагIа доаца нах чубаха цIенош хьалдаьдаха. Городий а юртий а куц-сибат тоаделга, жилищни фонд лораелга Iалашде.

Халкъа образоване мах боацаш дешийтара, унахцIено лораяра, социальни Iалашон, къахьегамхой салаIара хьалаш тоадара пачхаьалкхен юкъара системаш дIахо дегIайоалаяра лоархIаме хIама хиларах тарра, потреблене общественни фондаш сихагIа дегIанхувлара тIаберзабаь никъ дIахохьо. Цу фондай боарам дукхагIа-кIезигагIа боацаш шозза алсамбаккха.

Мехка тайп - тайпарча регионий башхалонаш йиззагIа теркал а еш демографически политика чакхъяха. Бахача наьха вахар дIаьхдаран къахьегама хьинар айдаран, дезал чIоагIбара, хьатIакхувча ноахала кхетам балара, нанал кхалнаха къахьегамеи общественни гIулакхашка хьинаре дакъа лацарца цхьана тардара аьттув болашагIа дола хьалаш вIаштIехьдахара ма могга гIо де. Бераш долаш болча дезалаштеи къоначa дезалаштеи деш дола пачхаьалкхен новкъостал шерде а эргадоахаш тоаде а.

ТIемеи къахьегамеи ветеранаш, ха яха гражданаш, инвалидаш материально Iалашбареи царна социально-бытовой гIулакхаш дареи боарам айбе. Пенсе тIа баха ха а кхаьча, болх бе безам болча наха общественни къахьегаме дакъа лацара аьттув болашагIа йола таронаш хилийта. Пенсенца, цу даькъе эггара кIезигагIа дола пенсей боарамаш лакхдара наькъаца, Iалашбара, колхозхой, болхлой, гIулакхера нах социально Iалашбара хьалаши боарамаши дугаш-дугаш вIаши гаргадигара система эргайоахаш тоае.

Советски наьха могашал чIоагIъяра тIадерзадаьча гIулакхий бIарчча система чакхъякхха. Медицински гIулакхаш дара дикал тIехь-тIехьа лакхъе, бахача наха массе метте диспансеризаци ярга довлилга чакхдакхха. Наьнеи береи могашал лораяра тIадерзадаь гIулакхаш чIоагIде, унахцIено лораяра учрежденей, хIаьта иштта санаторей, салоIача цIеной, пансионатий, туризма организацей сеть сихагIа дегIаккувла; цар чу деча гIулакхий боарам лакхбе.

Бахача наьха образовании культуреи айелга Iалашде, царна эша духовни хIамаш диззагIа кхоачашде. Советски наха, къаьстта а кагирхошта, патриотически-кхетам чIоагIагIа бала. Къамий культурни тIехьале лораяран ебаяран, Даймехкеи дунени истореи культураи памятникаш лорадара болх хьинарегIа бе.

Юкъарча дешара школа гIулакхаш, профессионально-технически образоване система эргайоахаш тоае, юкъера специальнии лакхереи образовани дегIакхувла. Специалисташ кийчбареи кадрай квалификаци, эггара хьалха Iилма-технически прогрессаца ювзаенна йолча кердача специальностех яр, лакхъяреи дикал айе.

Бахача наьха ерригача категорей мукъа ха дIаяхьара формаш тоае а из дикагIа вIаштIехьъяьккха а. Болхлоша къахьегаме лоаца дакъа доккхагIа хилар теркал а деш, царна мах а луш тела отпускаш йIаьхъе. Сомий бешамаши хаьс-бешамаши коллективни лелаелга шерра дегIакхувла.

Физкультуреи спорти дуккхача наха дакъа а лоацаш дегIакхувлилга могаде, массе метте уж быта юкъекхувлара гIо де.

Гонахьара среда лораяра тIатеIIа болх бе.

Производство, дукхагIча даькъе интенсивни дегIаахара наькъа тIа а йоаккхаш, общественни къахьегама овсарле чIоаггIа айелга вIаштIехьдаккха а цу ларда тIа экономика лакхъялара темпаш сихъе а еза. Мехка къаман доход 2-за гаргга алсамъяккха.

Къаман доход лакхлулгеи материальни производства дерригача доакъой продукци дукхагIа йоаккхилгеи къахьегама овсарле лакхъяра чотах дизза Iалашде. Общественни къахьегама овсарле 2,3—2,5-за айе, цу хьоккхама дунен тIа эггара лакхагIча боарамга кхачара программни декхар кхоачашдеча хоадамболлаш бола гIа бекхха.

Производствана интенсификаци яра лоархIамегIарча факторех цаI йола экономе режим леррагIа чIоагIъе. Ресурсаш кхоелгах халкъа боахам тIехь-тIехьа дукхагIа эшаш хулача хIамашца Iалашбара хоадамболлаш бола хьаст бе. ДукхагIа эшаш хула доагор, энерги, бийдал, материалаш 75—80 процент уж кхояра чотах хулга вIаштIехьдаккха. Къаман доходо чулоаца энерги 1,4-зачул кIезигагIа йоацаш металл 2-за гаргген кIезигде. Iаламен материальнии ресурсех комплексно пайда эца, зехьа доври пайда хьа ца луш дIаухийтари ма могга кIезигде. Вторични ресурсех а хIаьта иштта попутни продуктех а боахама гIулакхашта шерра пайда эца.

Капитальни вложеней эффективность лакхъе, лоархIамегIарча лостамашта, эггара хьалха производства керттера фондаш кердаяхара, уж тIаерзае, предприятеш технически кхы тIа а кийчъяргеи реконструкци яргеи ухийта средстваш наьха санна алсамъяха, капитальни вложенеш юха меттаувттаеш йоаха ханаш лоацъе.

Производства керттерча фондех пайда дикагIа ийбе, мощносташтеи оборудованенеи бу ма лу бе болх хилийта, фондаша юхахьалур алсамагIа хургдола гIулакх де.

Iилма - технически прогресс ма могга сихъелга, цунах хьахиннараш массе метте производстванеи управленеи, гIулакхаш деча сферана а быта а юкъекхухьилга Iалашде.

Халкъа боахам Iилма, техника, технологе хьалха латтача рубежашка кхоачабе. Социализмах йоахкача Iилма-технически прогресс чакхъяккхара формехи методехи эффективнегIа пайда эца. Iилман производстван интеграци чIоагIъе. Iилмо гучадаьхараш, технически кердадараш, изобретенеш кийчъелгеи халкъа боахаме пайда эцилгеи дикагIа вIаштIехьдаккха а уж карaерзаяра ханаш лоацъе а.

Продукцеи деча гIулакхийи дикал Даймехкеи дунеи тIеи дикагIа карагIдаьннарий боарамга кхоачаеш айе.

Мехка **бIарчча халкъбоахама комплекс** массе оагIорахьареи боаррамагIеи дегIаухилга а цун ерригача звеньяшца вIаши эффективни гIулакхаш леладелга а Iалашде. Халкъа боахама структуре прогрессивни хувцамаш де.

Iилма - технически прогресс чакхйоаккхаши социальни декхараш кхоачашдеши йола отраслеши производстваши сихагIча темпашца дегIакхувла.

Промышленни продукци гIаддайча а 2-зачул дукхагIа арахеца.

Еза-йоккха индустри — мехка экономика лард, халкъа боахам производства средствашца Iалашбара хьаст — хадданза чIоагIъе.

Машиностроени дегIайоагIилга дикка сихде. Арахецача продукце технически боарам овлангара денз лакхбе. Къахьегама овсарле дуккхаза а лакхъеи дIаухийта материалаш дикка кIезигъеи йиш хулийташ йола кердача ноахалий техника хьаелгеи карaерзаелгеи Iалашде. Машинашъеча производства материальнии Iилма - технически база чIоагIъе.

Доагора - энергетически комплекс эффективнегIа дегIакхувла, СССР Энергетически программа чакхъякхха. Мехка доагора - энергетически баланс тоаяр духьа атомни электростанцешка электроэнерги гIаддайча а 5—7-за а газ — 1,6—1,8-за а дукхагIа яха. Юхаувттадеча энерги духъювлача традиционни- доацача хьастех шерагIа пайда эца.

Металлурге, химически промышленносте, конструкционни материалаш хьаеча кхыча доакъошка кIоаргга дика хувцамаш делга Iалашде. КхомегIа долча металлопродукце тайпай, принципиально кердача химически, гIишлой, кхыча прогрессивни материалий ассортимент шеръе, уж дукхагIа арахеца.

(Чистедоалар 2-чеи 3-чеи оагIош тIа).

1986—1990 ШЕРАШКА А 2000 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА ЙОЛЧА ЮКЪА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

(ДIахододар. Доладур 1-ча оагIо тIа).

Эшача юртбоахама продукцеца мохк бизза Iалашбара, юрта материально - технически база дIахо чIоагIъяра, юрта социальни эргалонаш яра тIаберзабаь СССР Кхачан программо лаьца никъ леррагIа чакхбаха. Агропромышленни комплекса доакъош сихагIен пропорциональнои дегIаккхувла, цу гIулакхашка дIаухийтача ресурсай деррига а тайпаша юха хьалур алсамдаккха. Юрта боахам комплексни механизаци, химизаци, электрификаци, лаьтташта мелиораци яра, интенсивни технологеш шерра юкъекхахьара наькъаца индустриальни ларда тIа оттабелга чакхдаккха. Юртбоахама ерригача культурай хьувкъам а хьайбай продуктивность а дикка лакхлулга вIаштIехьдаккха, юртбоахама производство тешшаме хургйола гIулакх де, Iалама - климатически хьалех тийша из хулга геттара кIезигде.

Халкъа эша товараш хьаду производствои гIулакхаш ду сферей дегIайоалаяра комплексни программа чакхъякха. Продовольственни доаца товараш гIаддайча а 1,8—1,9-зза дукхагIа арахеца а бахача наха деча гIулакхий объем 2,1—2,3-зза дукхагIа лакхъе а.

Капитальни гIирсаш хьалдела дикалга диллача кердача боарам тIа доаккхаш айде. ГIирсаш дара производство овлангара денз тоаелга, деча балхий дикал тоъал чIоагIа лакхъелген царга дIадодар лохделген вIаштIехьдаккха, прогрессивни методаш хийцца юкъекхахьа, гIирсаш хьалдара балхаш эргадоахаш тоаде, проектни решеней эффективность лакхъе. Укх гаргарча итт шера гIирсаш хьалдарей объекташта реконструкци ярен ханаш 1,5—2-зза лоацъе.

Транспорт, электро - мехкдаьтта - газа Iалашо, бувзам, материально - технически Iалашон система, производственни инфраструктура кхыдола доакъош кердача технически ларда тIа сихагIа дегIаккхувла.

Ерригa союзни республикаш массе оагIорахьара экономически социальни дегIайоагIилга Iалашде. Республикайн экономически районийн боахам дегIаахара комплексности специализаци чIоагIъе, мехка бIарчча халкъабоахама комплекс чIоагIъяран социальни декхараш кхоачашдаран юкъе цар лоаца дакъа ондадаккха.

Производительни низаш гIойленагIа йолча моттигашка дIанийсде.

Доазол дехьарча мехкащцара торгово-экономически, Iилма - технически, культурни бувзамаш вIаши гIойле йолча тайпара дегIакхувла. Къахьегам дунен халкъашта юкъе, эггара хьалхарча аргIанна социалистически содружества мехкаща, бекъара совленех биззагIа пайда эца.

СЭВ-а членаш долча мехкашца а социализма кхыча мехкашца а цхьана леладу гIулакхаш дIахо а массе оагIорахьара дегIакхувла. Социалистически экономически интеграци лакхагIча боарам тIа йоаккхаш айе, производствана еш йола специализаци кооперировани, цхьана леладеча гIулакхий эффективни формаш дегIакхувла. Шин оагIорахьарчеи дукхача оагIорахьарчеи вIадий ларда тIа цхьана леладу экономически Iилма - технически гIулакхаш СЭВ-а членаш долча мехкашца цхьана 2000-ча шерага кхаччалца йолча юкъагIа дегIакхувлара программаш леррагIа чакхйоахилга оттаде. СЭВ-а членаш долча мехкаша 2000-ча шерага кхаччалца цхьана оттаяь комплексни программа леррагIа чакхъяха.

ДегIаухача мехкащца цхьана леладу экономически Iилма - технически гIулакхаш шерде. Дешана хьашт долаш йолча капиталистически пачхахьалкхенашцара экономически бувзамаш вIаши гIойле йолча тайпарен цхьатарарча бокъонегIен дегIакхувла.

Управлени комплексни эргайоахаш тоае, социалистически планови система совленехи таронехи пайда дикагIа эца

Социалистически управлене лардера ленински принципаш, эггара хьалха демократически централизм, бахаре леррагIа чакхъяхен дегIакхувлен. Центральни органий низаш ерригпаччахьалкхен, доакъошта юкъерен регионашта юкъерен общественни производства проблемаш къестаяра тIадерзаде.

СССР-еи союзни республикайи халкъа боахама доакъой управлене организационни структура эргайоахаш тоае.

Управлене экономически методий лоархIам айбе, объединенеши предприятеши боахам лелабара дукхагIа шоай мукъагIа йитен цар экономически бехктокхам лакхбеи. Боахама расчет дIахо дегIайоалаелга Iалашде, финансово-кредитни рычагашеи маьхий системои производства эффективноста еш йола воздействи чIоагIъе. Сома мах лакхбе, мехкара ахчан лелам эргабоахаш тоабе.

Халкъа депутатий Советий — социалистически халкъа Iаьдала лоархIамегIарча форма — боахамеи социально-культурни гIирсаш хьалдара даькъера лоархIам чIоагIбе. Управлени еча юкъе къахьегамхошка шерагIа дакъа лацийта.

Хьасттадаь декхараш чакхдахаро йиш хулийтаргья советски общество экономически социальни прогресса лакхагIча лагIа тIа йоаккхаш айе, СССР-о кхоалагIа эзаршере дIайолаергья кхы а низ болашагIа дегIаена держава а йолаш, шийна карагIдувларашца дуне дегIаахара лелама тIехь-тIехьа чIоагIагIа прогрессивни влияни ергья цо.

III. 1986—1990 ШЕРАШКА СССР ЭКОНОМИЧЕСКИИ СОЦИАЛЬНИИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

ХьатIадоагIача пхийтта шера стратегически декхараш кхоачашдеча лоархIамегIара дакъа кхоач шийтталагIча пятилеткага. Мохк экономически социальни дегIабоалабара дерригача лостамашка гола тохийта еза цо.

ШийтталагIча пятилетка керттера декхар Iилма-технически прогресс сихъяра, производство технически кхы тIа а кийчъярен цунна реконструкци ярен, хьальча производственни потенциалах интенсивно пайда эцара, управлене система эргалькха тоаяра ларда тIа экономика дегIайоалаяра темпаши эффективности лакхъярах а цу ларда тIи советски халкъа хьал-таро дIахо айелга вIаштIехьдаккхарах а латт.

ШийтталагIча пятилетке цу цхьан ханна кхоачашдеза наьха вахар тоадарца, халкъа боахама деррига доакъош цхьатарра дегIадоаладелга вIаштIехьдаккхарцеи мехка оборонни низ хила боагIача боараме лоаттабарцеи дувзаденна дола дукха декхараш.

ШийтталагIча пятилетка керттера декхараш теркал а деш:

потребленеи накопленеи пайда эцаш йола къаман доход 19—22 процент алсамъякха. ТIакхеташ йола ерригa къаман доход общественни къахьегама овсарле лакхъяра чотах Iалашъе. Цо чулоаца материалаш 4—5 процент, энерги 7—9 процент, металл 13—15 процент кIезигде.

Промышленни продукци 21—24 процент, цу даькъе производства средстваш («А» группа) 20—23 проценти потребление предметаш («Б» группа) 22—25 проценти дукхагIа арахеца.

Бийдал чакхйоахаш дола промышленноста доакъош сихагIча темпаща дегIакхувла. Цу доакъошка продукци хьаяра объем 25—28 процент лакхъе, цу цхьан ханна доагора - бийдала доакъой продукци 11—13 процент дукхагIа ара а хецаш. Мехка тIехь-тIехьа дукхагIа эшаш хула доагори энергии керттерча даькъе доагора - энергетически ресурсаш ма могга кхояра, атомни энергетика, газови промышленности гуччахьарча способагIа кIор боахилген сихагIа дегIакхувлара чотах цунна кхоачам бе.

Машиностроени дегIайоалаелга дикка сихде, цун технически боарам лакхбе. Металлургена реконструкции модернизации е лаьрхIа программа чакхъякха. Халкъа боахама химизации электрификации яра темпаш сихъе.

СССР Кхачан программа кхоачашъелга, агропромышленни комплекса доакъош цхьатаррарча боараме дегIакхувлилга, царна хьежаеча ресурсех пайда эцара эффективность дикка лакхъелга Iалашде.

Капитальни вложенеш, эггара хьалха, болх беш йолча предприятешта реконструкци яран уж технически кхы тIа а кийчъяран хьежае; цу гIулакха производственни гIирсаш хьалдеча цар лоаца дакъа 50 процентага кхаччалца доккха де. ГIишлон производствана дIахо индустриализаци яра тIаберзабаь никъ леррагIа чакхбаха.

Производственни инфраструктура доакъош комплексно дегIакхувла. Мовхьаш дIа-хьа кхахьаран кхы тайпа гIулакхаш даран халкъа боахама а бахача наха а эшаращца дикагIа Iалашбе.

Iилманеи техникаеи карагIдаьннарех шерра пайда эцара, производства структурен из вIаштIехьъяккхара даькъеи прогрессивни хIамаш дара, къахьегама, технологически, пачхахьалкхен дисциплина лакхъяра ларда тIа **производствана интенсификаци яра даькъе овлангара денз эргало елга** вIаштIехьдаккха.

Производственни аппарат кердайоаккхилга, эггара хьалхарча аргIанна кIезигаэффективни оборудовани прогрессивничунца, лакха балха овсарле йолчунца кердайоаккхилга сихде. Керттерча производственни фондашта массе мегте инвентаризаци е. КхоалагIа дакъа совгIа уж кердаяха. Къаенна керттера производственни фондаш дIайоаха объемаш цхьайтталагIча пятилеткаца нийсйча гIаддайча а 2-зза лакхъе.

ХIанзарча техникаи хьалхалаттача технологеи ларда тIа производство технически дегIайоалаярен кердаякхарен комплексни программа оттаеи чакхъякхеи. Производство технически кхы тIа а кийчъярен цунна реконструкци ярен планаш объединенешкеи предприятешкеи уттае а чакхъяха а. Объединенеши предприятеши технически кхы тIа а кийчъяра даькъера производство дегIайоалаяра фондий лоархIам айбе, белгалъяьча фондашкара ахча эггара хьалхарча аргIанна цу гIулакхашка хьожаделга Iалаш а даь.

ВIашагIтехача производственни Iилма - технически потенциалах чIоагIагIа пайда эца. Мамогга дукхагIа оборудованега болх байта, цун балха сменность наьха санна лакхъе.

Халкъа боахам бIарчча хьайийцача къахьегама овсарле 20—23 процент, цу даькъе промышленносте 23—25 процент айе. ДукхагIа арахецаш йола промышленноста, юрта боахама ерригa продукци, хIаьта иштта машиннаькъ транспорте совнагIа дIа-хьа кхухьача мовхьийи гIишлонашка деча балхийи ерригa объем къахьегама овсарле лакхъяра чотах хилийта. Къахьегамах телача маьхал совгIа къахьегама овсарле лакхлулга Iалашде.

Эггара чIоагIагIа лоархIам бола гIулакх лоархIалда продукцеи деча гIулакхийи дикал овлангара денз лакхъелга, экономикана интенсификаци яра а халкъа боахамаи бахача нахаи тIехь-тIехьа дукхагIа эшаращца уж биззагIа Iалашбара а лоархIамегIара фактор хиларах тарра.

Экономе режим чIоагIъе. Ресурсай деррига тайпаш рациональнои кхом беши дIаухийтилга, уж кIезигагIа довлга тIатеIIа вIаштIехьдаккха гIерта, ресурсаш кхоечеи отходаш йоацаш болх бечеи технологешка довлилга сихагIа чакхдаккха. Производства вторични ресурсехи отходехи пайда эцилга дикка тоаде, уж чакхйоаха производственни мощносташ дегIакхувла, вторични бийдал гулъелга, цу даькъе бахача нахагара гулъелга а, дикагIа вIаштIехьдаккха, заготовительни организацей материально - технически база чIоагIъе. Энергетически кхычеи ресурсех быте дас санна пайда эца.

1985 шераца нийсдича 1990 шера Iалашде:

бIарчча хьайийцача халкъа боахаме — условни доагора 200—230 миллион тонн органически доагор кходелга, цу даькъе 75—90 миллион тонн атомни энергетика дегIайоалаяра чотах; 12—14 миллион тонн Iаьржача металлий прокат кхоелга;

гIишлош хьалъеча — Iаьржача металлий проката удельни расход 13—15 процент, цемент 8—10 процент, хьун материалаш 10—12 процент кIезигьелга.

Продукци арахецарген балхаш дарген дIадодар промышленносте 4—5 процент, гIишлош хьалъеча 2—3 процент, юрта боахаме (совхозашка) 5—7 процент лохде.

Халкъабоахама ресурсай оборот сихъе. Материально-технически Iалашон ерригпаччахьалкхен система, поставщикаштеи потребителаштеи юкъера юкъарчал доацаши йIаьххача ханеи леладу боахама бувзамаш, материалашцеи оборудованецеи лелаеш йола оптови торговли дегIакхувла а эргайоахаш тоае а.

Эшача тараца, эггара хьалха цун кхоме тайпаш дукхагIа арахецара, цунна унификации стандартизации яра, цунах юха а пайда эцара чотах халкъа боахам бизза Iалашбара тIадерзадаьча гIулакхий комплекс чакхъякха.

Эффект лакха йолаш къахьегара аьттув болашагIа дола хьалаш вIаштIехьдаха, санитарно - гигиенически хьалаши кхерамзлеи техникеи дикагIа хилийта, производства культура лакхъе. Iилман ларда тIа вIаштIехьбаькха къахьегам хьинарегIа юкъекхахьа, балха ханах рационально пайда эца. Балха моттигашта планировани а учет а яра, аттестации рационализации яра ерригпаччахьалкхен цхьа система хьае. Кулгаща деш дола хала балхаш тIехь-тIехьа кIезигде, къаьстта а мовхьаш тIадуттачеи Iодоахачеи, складашка а кхычахьа а гIонна дераш.

Производствана еш йола отраслевии территориальни специализаци, кооперировани, комбинировани шерагIа дегIакхувла.

ДIахо **халкъа вахара материальнии культурнии боарам лакхбара** тIадерзадаьча гIулакхий система чакхъякха. Бахача наьха хIара сага-сих лоархIаш йола реальни доходаш 13—15 процент лакхлулга Iалашде. Баха нах товаращцеи гIулакхащцеи Iалашбелга дикка тоаде, таро лакхъяларца тIехь-тIехьа дукхагIа дIадехарий структуре хулаш дола прогрессивни хувцамаш теркал а деш.

Социальни инфраструктура доакъош комплексно дегIакхувла. ЧуIа цIенош хьалдара масштабаш шеръе, городашкеи юрташкеи баха нах массе а паргIато чуйолча фусамашца, коммунально - бытовой гIулакхашца дикагIа Iалашбаь хилийта. Юрт социально кердайоаккхилга сихде.

Белгалъяь социальни программа кхоачашъяра хиланза даргдоацар — хIара болхлочо халкъа боахам айбара юкъарча гIулакха юкъе дакъа доккхагIа лацар.

IV. IИЛМА-ТЕХНИЧЕСКИ ПРОГРЕСС СИХЪЯРИ IИЛМА ДЕГIАДОАЛАДАРИ

Меттахьчара политически боахамеи декхар кхоачашделга Iалашде — Iилма - технически прогресс ма могга сихъе. Производительни низаш дикалца эргадахара, экономика массе оагIорахьара интенсификаци ергйолча наькъа тIа яккхара, общественни производства эффективность лакхъяра даькъера Iилмаи техникаи лоархIам хоадамболаш айбе. Социальни декхараш кхоачашдара Iилма-технически дегIаахар чIоагIагIа тIадерзаде.

Производства технически боарам чIоагIгIа лакхбелга вIаштIехьдаккха, эггара хьалха инвестиционни структурнии политика эргаяккхара, ресурсаш Iилма - технически прогресса лоархIамегIарча лостамашта — электроника, атомни энергетика, комплексни автоматизаци, производства технологи дегIайоалаяра, кердача материалашта обработка яра тIаерзае. Пхе шера общественни къахьегама овсарле лакхъяра кхаь даькъах шин даькъал кIозигагIа доацар Iилманеи техникаеи карагIдаьннарех пайда эцара чотах Iалашде.

Производства технологи эргаяьккха тоаяра тIаерзаяьча мероприятей комплекс чакхъякха. Прогрессивни базови технологеш юкъекхухьилга шийтталагIча пятилетке 1,5—2-зза дукхагIа шерде. Принципиальни керда технологеш — къахьегама овсарле дукхаза лакхъе, ресурсех пайда эцара эффективность айе, производствага уха материалаш кIезигъе йиш хулийташ йола электронно-лучевой, плазменни, импульсни, биологически, радиационни, мембранни, химически, кхыяраш халкъа боахаме шерра юкъекхухьилга Iалашде. Лаьттанца деча балхаштеи хьайбай боахамеи индустриальни, интенсивни технологеш юкъекхахьа, биотехнологеи генни инженереи методех шерра пайда эца.

Производства организационни технологически гибкость леррагIа лакхъе. Автоматизированни системаш производства тайп-тайпарча сферашта, эггара хьалхарча аргIанна проектировани еча, оборудованенеи технологически процессаштеи управлени еча юкъекхахьа. Производствана автоматизаци яра боарам дукха совгIа-эшашагIа боацаш 2-зза айбе. Сиха эргаяха йиш йолеи кхомеи комплексно-автоматизированни производстваш хьае.

Лакха эффективни техника керда ноахалаш сихагIа кийчде а производствана юкъекхахьа а. Машиний системаши технологически оборудоване комплексаши арахецца йолае. Машиностроене продукце ерригача объеме духхьашха арахецача технико лоаца дакъа гIаддайча а 13 процент доккхагIа хилийта.

Персональни компьютераш дукха арахеца йолаелга вIаштIехьдаккха. Хьаеча вычислительни техника объем 2—2,3-зза лакхлулга Iалашде. Балха овсарле лакха йола ерригача классий хIанзара электронно - вычислительни машинаш юкъейоалаяра масштабаш лакхача темпащца шеръе. Коллективни пайда эцаш йола вычислительни центраш, данней интегрированни банкаш, информаци цхьалхайоахеи дIателеи сеташ дIахо а хьаеи цар балха эффективность лакхъеи.

Керда техникеи технологии кийчъеча хана хьалхкхагIе а белгалъяь свойстваш йолча материалех, къаьстта а прогрессивни конструкционничарех, цу даькъе халкъа боахаме лакха экономически эффект луш йолча синтетически, композиционни, тIехцIена ярех а кхычарех а биззагIа пайда эца.

Дикалга диллача эггара лакхагIча категорех йолча промышленни продукце дакъа 1,9—2,1-зза доккхагIа хилийта, техникага болх тешамегIеи йIаьхагIча ханеи байта, дикала управлени еш йола комплексни системаш юкъейоалаелга керттерча даькъе чакхдаккха. Продукце стандарташкеи технически условешкеи цIаькха юха хьожилга сихде, дунен тIа эггара дикагIа карагIдийннараштa тIа а кхувш. Продукце дикал нийса къоастаелга Iалашдергдолаш промышленни продукцена аттестаци яра балха боарам айбе. Перспективни Iилма - технически карагIдаьннарий ларда тIа технологей типизаци дегIакхувла, отраслейи отраслешта юкъерен машиний, узлай, деталий унификаци кIоаргъе.

Изобретательски патентно - лицензионни болх тоабе. Изобретенеши рационализаторски предложенеши сихагIа халкъа боахама юкъекхахьара хиланза дарг мел доаца хьалаш вIаштIехьдаха. Iилма - технически информаце пачхахьалкхен система дегIакхувла. Iилманеи техникаеи карагIдаьннараш дIа-хьа довзийтилга тоаде.

Овлангара декхар — Iилмаи производстваи бувзамаш чIоагIдар. Iилман идеяш хьахвайначара йолаенна практике шерра юкъеккухьаргйолча кхаччалца нийсеи сихеи йолхилга Iалашде йиш хулийташ йола Iилма, техника производства интеграце организационни формаш хьаяр. Тохкамийи разработкайн боарама хьалхара, царех биззагIа пайда эцара хьалхара Iилман организацей бехктокхам чIоагIбе.

Iилма - технически прогресса лоархIамегIа дола лостамаш белгалдара, принципиальни керда техникеи технологи кийчъелга вIаштIехьдаккхара, отраслей Iилма-технически боарама, производство дунен тIа дикагIа карагIдаьннаращца нийсъяра, Iилма - тохкамеи проектно-конструкторски организацей сеть вIашагIйоллара тIахьожам лоаттабара даькъе Iилманеи техникаеи йолча СССР Пачхахьалкхен комитета лоархIами бехктокхами айбе.

Мехка Iилма - тохкама балхий координатор хиларах тарра СССР Iилмай Академе лоархIам лакхбе, техникаи технологеи принципиальни кердача тайпай теоретически лардаш хьаяра хьалхара цун бехктокхам чIоагIбе. Общественни производство дикалга диллача лакхагIча боарам тIа йоаккхаш айергйолаш дола фундаментальни Iилма дегIадоаладелга лоархIамегIа хилийта. Академически институтий балха тIара технически лостам чIоагIбе. Отраслевии республикански академей лоархIам айбе.

Отраслеви Iилман боарами цунах хьахури дикка лакхде, цун заводской сектор чIоагIъе. Iилма - производственни объединеней сеть шеръе, оборудованеи технологически комплексийн керда ноахалаш хьадаран шерра юкъекхахьарак, производства техникеи технологии хаддаза эргайоахаш тоаяра цар болх тIа а берзабеш. БIарччача отраслена лаьрхIа деча тохкамашта низаш тIадерзадаь головной организацеш мара, массаза а яхар мо, юкъарчал доацаш министерствайи ведомствайи кара хургйоацаш, отраслеви Iилма - тохкама, конструкторски, технологически организацеш Iилма - производственни производственни объединенейи предприятейи состава юкъеяхийта. Iилма - технически прогресс Iалашъяра, Iилманеи техникаеи карагIдаьннарех шоай ханнахьа пайда эцара даькъе предприятей конструкторски, технологически, кхыча инженерни службай лоархIам лакхбе.

Лакхерча школа Iилман потенциалах пайда эцилга дикка тоадара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Iилман тохкамаши разработкаши яра объем дикка шеръе, халкъа боахаме царех боала пайда чIоагIгIа лакхбелга вIаштIехьдаккха.

Отраслешта юкъера йоккхий Iилма - технически проблемаш лоацачча ханашка къестае йиш хулийташ йола, Iилман гIулакхаш вIаштIехьдахара керда прогрессивни формаш шерра юкъекхахьа. Техникаи технологеи принципиально керда тайпаш кийчдарай шеррача масштабаца юкъекхахьараи отраслешта юкъера Iилма-технически комплексаши централи хьае. Iилман академически, отраслеви, вузовски сектораша цхьана леладу гIулакхаш тоаде.

Общественни, естественни, технически Iилмай низаш экономически социальни дегIаахар сихделга Iалашдеш долча лоархIамегIарча стратегически лостамашта тIадерзаде.

Общественни Iилмай даькъе дегIаена социализм эргаяьккха тоаяра проблемаш чIоагIагIа тахка, Iилман тохкамий идейно - теоретически боарами практически лоархIами лакхбе. Диалектически исторически материализма, Iилман коммунизма, политически экономе методологически проблемаш, КПСС-о кулгалдара лоархIам лакхбалара дешаш, дунен халкъашта юкъерча коммунистически болхлой, къамий-кортамукъален болама опыт кIоаргагIа Iомае. Социалистически экономе, планироване, управлене, къахьегамах мах телара, финансай, маьхаш уттадара даькъе деча теоретически тохкамий боарам лакхбе. Политически система, социалистически демократи, пачхахьалкхе а социалистически самоуправлени а дегIаахара, СССР къамаши народносташи дIахо вIаши гаргадигара процессаш кIоаргагIа Iомае. Iилма - технически прогресса социально - экономически проблемаш шерагIа тахка. Социалистически содружество дегIаахара объективни закономерносташи опыти, СЭВ-а членаш долча мехкий экономически интеграци чIоагIъяра наькъаш, капитализма юкъара кризис кIоаргъялара, машари социальни прогресси бахьан долаш халкъаша лоаттабу къовсам чIоагIбалара процессаш дIахо Iомае.

Естественни технически Iилмай даькъе чакхдаьхача хьахулараша производительни низашка кIоаргга дика хувцамаш делга, продукце, техника, технологе принципиально керда тайпаш хьаделга Iалашде йиш хулийтаргйола тохкамаш шерде. Теоретически прикладнойи математика, информатикаи кибернетикаи, элементарни частицай, атомни ядраи чIоагIача телаи физика, микро а квантови а электроникаи оптикаи, радиофизика, хIаьта иштта атомнии термоядерни энергетика, электроэнерги хувцареи дIааххийтареи, энерге традиционни йоацача источникий даькъе деш дола тохкамаш дегIакхувла. Механика проблемаш, производствана автоматизаци яра теоре дешаш шерагIа тахка. Катализа, химически технологе, биотехнологе, хIаьта иштта керда конструкционни материалаш хьаяра Iилман лардаш кийчъе. Медицинанеи юртбоахама производстванеи физико - химически биологи, физиологически активни веществаш хьаяра Iилман лардаш дегIакхувла; иммунологеи вирусологеи, генетика а селекце а проблемаш, дукхагIа даьржача лазараштa профилактикеи диагностикеи яра а дарба дара а методаши средстваши кийчъе. Лаьтта, биосфера, дунен океанеи атмосфераи лоаттами эволюции, хIаьта иштта космически аре комплексно тахка.

Iилмани Iилман - педагогически кадраш кийчъяреи цар квалификаци лакхъяреи болх эргабоахаш тоабе.

Iилма материально - технически дикагIа Iалашдара тIадерзадаь гIулакхаш чакхдаха. Iилман опытно-экспериментальни база чIоагIъе, Iилман объекташ хьалъяра хьежаеш йолча капитальни вложенеех аханел кIезигагIа йоацараш из дегIадоаладарга яхийта. Iилман организацеш Iилман тохкамаш дара эшача хIанзарча приборашца, оборудованеца, автоматизаце средствашца, материалашцеи препаратащцеи кийчъелга дикка тоаде.

V. ЕЗА-ЙОККХА ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ДЕГIАЙОАЛАЯР

Еза - йоккхача промышленноста керттера декхараш да халкъа боахам доагора - бийдала ресурсащца, машинашца, оборудованецеи производства кхыча хIанзарча средствашцеи Iалашбар, бахача наха тIехдика товараш дукхагIа арахецар, цун доакъой балха эффективность лакхъяр.

Лакхе дийцача декхарашка хьежжа Iалашде деза:

ший технико - экономически хьокхамашка диллача дунен дикагIа йолча образецашка кхоачаш йола, арахьарча рынке конкуренци лелие могаргдола лакха эффективность йола продукци шерра арахеца доладулга. Геттара лоацъе еза керда техникеи технологии карaерзаяра ханаш;

еза - йоккхача промышленноста структура эргаяьккха тоаяр, доакъошта юкъерен доакъошта чурен пропорцеш тоаяр, машиностроени, атомни энергетика, газа, химе, мехкдаьтта промышленность, прогрессивни конструкционни материалаш хьаяр дегIаухилга сихдар, специализации кооперировани шеръяр;

эггара хьалха технически эргалккхареи реконструкцеи кIийлеи тIа а йоаккхаш, производство кердалккхар, механизацеи автоматизацеи боарам лакхбар;

кулгаща беча, квалификаци кIезига йолча, халача физически балха сфера чIоагIгIа лоацъяра подъемно-транспортни, мовхьаш тIадоттареи Iодахареи, складашкарча балхашта механизации автоматизации яра средстваш хьаелга дикка совдаккхар;

ресурсаш кхоеш долча техникаи технологеи тайпаш производствана массанахьа а юкъедоаладар, бийдалах комплексно пайда ийбар, производстве дIаухаш йолча натуральни материалий метта синтетически яраш шеррача масштабашка дIаухийтилга, йовш йола бийдала материалаши кIезигьяр, шоалагIа юкъекхувлача ресурсаех пайда ийбелга тоадар.

Еза - йоккхача промышленноста доакъош дегIакхувлара ер керттера лостамаш оттаде.

Машиностроительни комплекс

Хьалхарча аргIан порядкагIа Iалашдолда эггара станокаш яра, вычислительни техника производствана, приборащ яра, электротехнически электронни промышленноста а еш, машиностроительни комплексана овлангара реконструкци елгеи хьалха а ювлаш дегIаухилгеи. Белгалдолда ерригача машиностроене гIолларчарца нийсйича цу доакъой продукци арахецилга лакхдара темпаш 1,3—1,6-зза хьалха ювлилга.

НонагIо лакхболба машиностроительни комплекс дегIакхувлара хьежаеча капитальни вложеней боарам. Производственни керттерча фондай активни дакъа шер-шера кердадоахилга 10—12 процентага кхоачадолда.

Машиностроенеи металлообработкаи продукци арахецилга 40—45 процент совдаьккха.

Керда техника кийчъярей карaерзаяран ханаш 3—4-зза лоацъе. Техника керда карадеразду деррига тайпаш балха овсарленген тешаме хиларген диллача хIанз арахецаш йолча цунах тарарча продукцел 1,5—2-зза чул кIезигагIа доацаш тIех хулга Iалашде.

Экономически нийсача боараме лакхде машиний оборудованеи цкъара низалаш, лохде цар овсарлеи единица расчет йолаш производствага дIадодар.

Шерра юкъекхувла атта хувца йиш йола производстваши автоматизированни проектироване системаши, автоматически линеш, микропроцессорни техника кхолхаьхьа средстваш йола машинаши оборудовании, числовой программни управлени йола дукха операцеш ю станокаш, робототехнически, роторни, роторно - конвейерни комплексаш.

Сихде Сибаре, Гаьннарча Малхбоале, эггара йисттерча Къулбаседе болх бара лаьрхIа лакха овсарле йола машинаши оборудовании арахецилга.

Технологически системаши машиний комплексаши комплектно лоаттаярга довла. Мамогга дегIакхувла фирменни ремонти юрта боахаме, транспорте, кхыча доакъошка эксплуатаци еш йолча чоалханечеи къаьстта нийсачеи техникана из хьаьрий низаца гIулакхаш делга.

Шеръе производства предметни, хIара дегала йолеи технологически специализации кооперировании механосборочни предприятеш специализированни заводащца эффективно цхьана тар а еш. Iалашде узлаштеи деталаштеи мамогга унификаци елга. Чакхдаха унифицированни блочно-модульнии базовни конструкцей кIийлеи тIа машинаш, оборудовани, прибораш хьаяра тIадерзадаь гIулакхаш. ДукхагIа арахеца техника дукха функцеш кхоачашъю тайпаш.

Кхы а биззагIа пайда эца машиностроене доакъашта интеграци яр дIахо дегIакхувлареи чIоагIдареи. Экономически ВIаши гIо дара Совета гома чу производствана специализации кооперировании елга дIахо дегIакхувлара чотах машиностроительни продукце технически боарами дикали лакхъяра таронех.

Машиностроительни министерствашка чIоагIгIа совдаккха шоай хьашташта эша лаьрхIа йола технологически оборудовани арахецилга.

Алсамдаккха машиностроене прогрессивни конструкционни материалех — низколегированни болатах даьча прокатах, сеттальча, фасонни, нийсача профилех, металлически порошокехи пластмассехи — пайда ийбелга. ШийттлагIча пятилетке 12—18 процент лохде машинашкеи оборудованегеи дIадода металл, хIаьта царна эша энерги — 7—12 процент. кIеззигде дIадода (1 миллион сома маьхарча товарни продукцега) Iаьржача металлий прокат юкъера лаьрхIача 26—28 процент, болата турбаш — 18—20 процент, бесаш долча металлий прокат — 21—23 процент.

Лакхъе производственни низалий загрузка, оборудоване балха сменноста коэффициент 1990 шера 1,6—1,8-зза кхоачаш, цу даькъе программни управлени йолча оборудованеи автоматически линейи 1,9-зза кхоачаш, гибки производственни модулейи системайи 2—2,5-зза кхоачаш.

Къахьегама овсарле лакхъе 39—43 процент, продукцега дIадодар лохде 9—11 процент.

Энергетически машиностроене энергетика сихха дегIайоалаяра шерде чIоагIгIа кхоме йола техника арахецилга. Тоае арахецача оборудоване структура, микропроцессорни техника средствай кIийлеи тIа лоархIам болаш лакхбе цун автоматизаце боарам. ВIаштIехьдаккха сихача нейтронаш тIара реакторащ йола, низал 800 эзар киловаттага кхоача энергоблокий производствана разработка елгеи уж карaерзаелгеи. Къоастае йIовхала нейтронаш тIара реакторащ йола, низал 1500 эзар киловаттага кхоачаеи, сихача нейтронаш тIара реакторащ йола, низал 1600 эзар киловаттага кхоачеи, энергоблокаш хьаярца ювзаенна Iилма-технически проблемаш.

Iалашде йIовхал телача атомни станцешта йола оборудовани, мехка гаьнарча районашта йола зIамига низалаш дола энергоустановкаш арахецилга, вIаштIехьдаккха Канско - Ачински доагора - энергетически комплекса а мехка кхыча районий а электростанцешка пайда ийбара йола цкъара низал 800 эзар киловаттага кхоачача Iанара тур-

1986—1990 ШЕРАШКА А 2000 ШЕРАГА КХАЧЧАЛЦА ЙОЛЧА ЮКЪА А СССР ЭКОНОМИЧЕСКИ СОЦИАЛЬНИ ДЕГІАЙОАЛАЯРА КЕРТТЕРА ЛОСТАМАШ

бинни блокий оборудовани серийно хьаелга. Хьае кертера образецаш, вІаштІехьдаккха цкъара низал 120—150 эзар киловаттага кхоача йоккхий газови энергетически турбинаш, хІаьта иштта напор йоккха йолчеи гидроаккумулирующи электростанцешта йола гидротурбинни оборудовани хьаелга.

Еза - йоккхачеи транспортни машиностроене алсамдаккха еза-йоккхачо индустреи транспортеи базови доакъаш овлангара технически эргадахар Іалашдеш йола продукци арахецилга. Къаьст - къаьста йола машинаш хьаяргара керттерча даькъе автоматизаце боарам лакха бола технологически линеши комплексаши хьаярга довла. Нохагіо алсамдаккха металлургически оборудовайн арахецилга. Хьа а йий, караергае спекане майда 650 квадратни метрага кхоачача агломерационни машиний, комбинированни продувка йолча конверторий, болат ца соццаш чудеттача лакха овсарле йолча машиний производство. Іалашде гидравликах пайда а эцаш, керттерча даькъе цкъара низал боккха бола лоаман оборудовани арахецилга дегІадоаладелга. ВІаштІехьдаккха оахкалаш йоахкача моттига сов хьекхача миашта цхьатарра разработка яра йола проходческо - очистительни комплексаш, моттигаш цІенъяра балхашта лакха овсарле йола механизированни комплексаш, окислени кІезига йола рудашта обогащени яра йола лаьрхІа оборудовани, 100 куб. метр чуйодаш ковшаш а 125 метр йІаьха стрела йола гІа боаха экскаватораш хьаелга. Разработка е кІор бахара йолча цкъара низ боккха болча оборудоване кердача прогрессивни тайпашта, хІаьта уж арахеца а долале.

Алсамдаккха тепловозаш, дизельни двигателаш, мовхьаш кхухьеи пассажирски вагонаш, метрополитенашта йола вагонаш, хІамаш хьалъийю - транспортни оборудовани, наькъашта ремонт яра йола техническн средстваш арахецилга.

Электротехнически промышленносте сихха дегІахкувла производство, лакхде продукци кхоме хулга. Дикка совдаккха низал 800 эзар киловаттага кхоача цаІ йолча унифицированни сере турбогенератораш, атомнн электростанцешта, йола цкъара низал миллион киловаттага кхоача чІоаггІа тешаме турбогенератораш, сердалон энергоэкономични источникаш, хІаьта иштта низал 400 киловаттага кхоачача хувцалуча тока электродвигателий керда сери арахецилга.

ВІаштІехьдаккха напряжени 1500 киловатт йолча хувцалуш йоацача тока электропередача линена йола лакха эффективни оборудовани, элегазови изоляци йола комплектни распределительни устройстваш, лакха овсарле йола болат лоаладу электропишкаш хьаелга.

Хьалхаювлача темпашца алсамдаккха автоматизированни электроприводаш арахецилга. ДегІакхувла электродвигателий, аккумуляторни батареяй, контакт йоацача лохавольтнии лакхавольтнии аппаратура, силовой полупроводникови приборийи модулейи, бувзама волоконно-оптически кабелий, кхыча электротехнически изделей чІоаггІа автоматизаци яь производство. Карадерзаде излучене низал 10 киловаттага кхоача лазерни технологически установкаш, гибки производственни системашта йола комплектующи изделеш, промышленни роботаши автоматизаце средстваши, беза мухь кхухьача автосамосвалашта йола электрооборудовани серийно арахецилга. Шерье габарит зІамига йолча дукха энерги йолча аккумуляторни батареяшца Іалашъяьча электропогрузчикий производство.

Химически мехкдаьттан машиностроене дегІакхувла халкъа боахама химизаци яра йолча техника прогрессивни тайпай производство, 1,3—1,5-зза совдаккха цкъара низалаш лакха дола комплектни а блочно-комплектни а тайпара хьаяь оборудовани технологически линеши арахецилга, цу даькъе низал шера 750 эзар тоннага кхоача метанол, карбамид, этилечи пропилени, синтетически каучукаш, Іалама газах белково-витаминни концентраташ хьаеш йола автоматизированни линеш, шерде дикал лакха йола мехкдаьттагазопромыслови, буровой, геологоразведочни, мелиоративни, целлюлозно-каьхат ду, хьунхимически, кхыйола оборудованеши запасной оатхалаши арахецилга. Агрессивни компоненташ сов дукха йохкача мехкдаьтта доаллача моттигашта йола газ а мехкдаьтта а чакхдоаккхеи промыслови оборудоване комплексаш хьаелга Іалашде.

Совдаккха кердача технологически процессай кІийлен тІа прогрессивни реакторни йІовхала а массообменни а, криогенни, вакуумни, холодильни оборудовани хьаелга.

Станкостроительнин инструментальнин промышленносте сихде промышленность технически эргаяккхара хиланза яргйоаца прогрессивни техника арахецилга. Тоае арахецача оборудоване структура, чІоаггІа совдаккха эффективни кузнечно-прессови, металл тедача, литейни, дахчанна обработка ю оборудовани хьаелга, 1,5—1,6-зза лакхъе цун овсарле.

Іалашде числовой программни управлени йола металл теда станокаш, «обрабатывающи центра» тайпара йола станокаш, еза а уникальни а станокаши прессаши, машиностроене массови изделеш вІашагІъехкара автоматизаци яра йола оборудовани, роторни, роторно-конвейерни, кхыйола машиностроенеи металлообработканеи йола автоматически линеш кхычарел сихагІа арахецилга. ЛоархІаме шерде балха нийсал лакхеи къаьстта лакхеи йола станокаш арахецилга.

Совдаккха автоматизированни а роботизированни а комплексаши линеши, металлообработка гибки производственни системаш, цу даькъе листовойи объемнии штамповкана а, металлопорошокех, пластмассех, кхыча материалех оатхалаш, прогрессивни инструменти технологически оснасткеи, тІахьожама автоматизаци яра хІанзарча ханара бустама средстваш а хьаелга.

ДегІакхувла инструмента специализированни производство. 3—4-зза лакхде овсарле лакха йола, иръеш йоаца, чІоагІача сплавехи металлокерамикахи яь, иштта тиш ца лу а дуккхача тІоанех латта покрыти йола а тедаш йола инструмент арахецилга. ШерагІа пайда ийбе чІоагІъеча технологех.

Прибораш еча хьалхаювлача темпашца чакхдаккха электроника кІийлен тІа промышленни автоматика тешам лакха бола, эггара хьалха технологически процессашта доал дара йола системаш кийчъяр. Сихха дегІакхувла инженерий къахьегама механизаци яра средстваш, лакха овсарле йола кагий электронно-вычислительни машинаш, персональни электронно-вычислительни машинаш, дуккха функцеш йолча станокаштеи гибки производственни модулештеи йола числовой программни управлене системаш, оборудоване духь-духьача тайпашта йола программируеми командоаппараташ арахецилга. Совдаккха вычислительни техниканеи управлене автоматизированни средстваштеи йола программни средстваш арахецилга.

Іалашде машиниіи оборудованеи технически диагностика автоматически средстваш, бохабеш боацача тІахьожама средстваш, промышленнии юртабоахамеи продукце дикал тохкача, гонахьарча гонна тІахьожам лоаттабеча кердача приборий комплексаш серийно арахецилга вІаштІехьдоаккхилгеи карадерзаделгеи. Совдаха доагора-энергетически средстваш дІаахийтара тІахьожам лоаттабареи регулировани яреи прибораш, Іилман тохкамашта йола керда прибораши автоматизаце средстваши арахецилга.

ЧІоаггІа шерде прибораштеи автоматизаце средстваштеи лакхача тешамеи сихача балхеи элементий базах, сов йоккхийча интегральни схемаех, лазерни волоконно-оптически техниках пайда ийбелга.

Автомобильни промышленносте Іалашде арахецача автомобилий структура халкъа боахама эшарашеи доагор кходара декхарои дІадехараш кхы а диззагІа кхоачашдеш хургйолаш дегІайоалаяри тоаяри. 40—45 процентага кхоачаде ерригача арахецарашта юкъе доагаду доагор (бензиновичунца нийсдича) 25—30 процент кІезигагІа долча дизельни мовхьаш кхухьача автомобилашеи автопоездашеи лоаца дакъа. Карадерзаде нах дукхагІа чухошаши комфортабельнии йола дизельни автобусаш арахецилга. Совдаккха деза мовхьаш кхухьа карьерни автосамосвалаш, цу даькъе 110 а 180 а тонн мухь кхухьараш, беза мухь кхухьа хьу увза автомобилаш, кІезига тоннаж кхухьа грузовой автомобилаши автопогрузчикаши арахецилга. Сихде дизельни двигателаши кхом бар лакхеи долча хьалхашкарча чархаша лелаеча моделах йола легковой автомобилаш арахецарга довлилга. ЧІоаггІа шерде тоІаьчеи коачъьчеи газаца болх беш йола автомобилаш арахецилга. ГІишлошъяра йола специализировани автомобилаш арахеца долале.

Совдаккха духь-духьа юртбоахама мовхьаш дІа-юха кхахьара, хІаьта иштта агропромышленни комплекса доакъошка технологически процессаш цахаддаш лоаттаделга Іалашдара лаьрхІа йола автомобилаши прицепаши арахецилга.

Электронни устройствех пайда ийбареи аэродинамически хьокхамаш тоадареи чотах лохъе доагора удельни расход 15—25 процент кІезигде автомобилашта, деча технически гІулакхашка дІадода металл, совъяккха балха ресурс, кІезигбе дІабода къахьегам.

Тракторни юртбоахамеи машиностроене, хьайбаштеи доакъара производстванеи йолча машиностроене чакхдаккха хиланза яргйоацача лакха эффективность йолча техника даькъера юрта боахама эшараш кхы а дукхагІа Іалашде йиш хулийтаргйолаш производствана шеррача масштабех технически хувцамаш дар.

Іалашде юрта боахама балхашта механизаци яра йолча машиний системай 1986—1990 шераштa йолча номенклатура лерхІарашка хьежжа машинаши орудеши арахецилга дегІадоаладари цар структура эргаяьккха тоаяри, 1,5—1,8-зза лакхъе цар балха овсарле. 3—5 процент кІезигде трактораши комбайнашеи дуа доагор, 10—15 процент лохде изделешка дІадода металл.

ВІаштІехьдаккха лаьтта оахача гусеничнн тракторий, чархаш йолча универсально-пропашной, езача промышленни тракторий керда моделаш хьаелга. 3-зза алсамдаккха низ болча тракторашта йолча орудей набор арахецилга. Іалашде овсарле лакха йола ялат чуэца керда комбайнаш хьаелгеи уж арахецилгеи. ВІаштІехьдаккха «Степь» яха шера мулаш лувца ши-шегІа лела ялат чуэца жаткаш хьаелга. ЧІоаггІа шерде эксплуатацена тешаме, кхоме, габариташ зІамига йола трактораш, царна эшарий комплекташ йола, мотоблокаш, коллективни бешамашкеи огородашкеи, шо-шоай доалахьарча гІонна долча боахамашка пайда ийбара йола тоальча конструкцей кхыйола машинаш хьаелга.

Карадерзаде лаьтта леладеча почвозащитни системашта, юрта боахама культураш индустриальнии интенсивнии технологех кхеяра, мелиоративни, хьу кийчъяра, кхыдола балхаш дара лаьрхІача лакха овсарле йолча машиний комплекс арахецилга. ЧІоаггІа алсамдаккха удобренеш кийчъяраи тувсараи, баьцовгІаш лораеча химически средствах пайда ийбара йола машинаш арахецилга.

Хьайбаш леладечарчеи доакъара производстверчеи керттерча а гІонна долча а балхашта механизаци елга Іалашдара цаІ йолча технологически комплексах латта дикал лакха йолеи кхомеи машинаш а оборудовани а арахецарга довла. Шерде зІамига фермаш технически эргаяхара эша оборудовани хьаелга. Конструкцеш а увттае, хьаелга вІаштІехьа а даккха доакъара консервировани яраи ча тоадараи йола машинаш а оборудовани а, хІаьта иштта хьайбаш леладечеи коа тІара оалхазараш леладечеи фермашка а комплексашка а юхеюса хІамаш чакхъяхара йола биоэнергетически установкаш. Овсарле лакх а е, болх беш йоаккха ха йІаьх а е хьайбаш леладечарчеи доакъара производстверчеи машиний.

ГІишлош еча, наькъий, коммунальни машиностроене хьалхарча аргІан геркам тІабахийта гІишлош еча производства технически боарам чІоаггІа лакхбара, кулгашца къахьегилга чІоаггІа кІезигде йиш хулийтаргйола машинаш, механизмаш, инструменташ, кхыйола продукци хьаяра. Іалашде гІишлош яра процессашта комплексни механизаци яра хиланза яргйоаца машиний комплекташ, механизаце средстваш, инструмент хьаяр. Хьаде лаьрххІа йола многоцелеви шасси хьаяра дола низалаш, вІаштІехьдаккха цар кІийлен тІа шеррача номенклатурах мобильни гІишлош ю машинаши механизмаши арахецилга. Хьалхаювлача темпашца дегІакхувла 10 тонн а кхы безагІа а мухь айбеш йола башенни кранаш, дуккха лаьтта чудодаш ковшаш йола ши-шегІа лела скрепераш, пневмоколесни ход йола лакха овсарле йола цхьа ковш йоалла погрузчикаш, бульдозераш - лаьтта цамцадоахарграш, кхыйола гІишлошъяра механизаци ю эффективни средстваш хьаелга. Іалашде хІанз болх беш йолча предприятей хьалашка гІишлош яра монтажни балхашта йола машинаш арахецилга.

Совдаккха автоматизированни стационарнии дІа-юха кхувлеи бетон хьув установкаш, йоккхача блокашта монтаж еш хІамаш хьалъийю устройстваш, гІишлош еча материалий промышленноста йола автоматизированни линеш хьаелга. Карадерзаде кхы а эргаяьха тоаяьи кхомегІеи йола лаьтта оахкеи мелиоративнии техника, хувцача оборудоване набор а зІамига габариташ а йола машинаш серийно хьаелга. Номенклатура шерье, дукхагІа арахеца хьу кийчъяра балхашта йола лакха механизированни комплексаш. ДегІакхувла наькъийи коммунальни боахама йолча кердача техника производство.

Йигачеи кхачанн промышленноста йолча машиностроене чакхдаха йигачеи кхачани промышленноста продукци хьаяра йизза механизаци автоматизаци ярга довлилга Іалашдеш йолча машиний комплекси системаши хьаяра а арахецара а балхаш. Шерде роботизированни устройствашцеи микропроцессорашцеи Іалашъяь лакха эффективни машинаши оборудовании арахецилга. Башха совгІа-эшашагІа доацаш 6-зза совдаккха буртиг болчеи эхьачеи кхачаи продукташта расфасовка яра йола автоматически линеш хьаелга. ЧІоагІъе проектни - конструкторски производственни базаш.

Дикка шерде торговлеи общественни кхачани предприятешта йола оборудовани хьаелга, Іалашде фотонаборни электронни техника, автоматизированни лакха овсарле йола офсетни кепаноазон машинаш, хІаьта иштта полиграфически продукци кийчъяра йола поточни линеш арахецилга алсамдоаккхилга.

Конструкционни материалаш хьаяр

Керда прогрессивни техника хьяреи экономика дегІакхувлача ресурсаш кхояра лостам чакхбаккхареи декхар теркал а деш, тоае конструкционни материални структуреи дикали. Сихха дегІакхувла металлообработка кхоме тайпаш, синтетически а кхыйола а прогрессивни материалаш хьаелга; шерье конструкционни материални номенклатура, тоае технико - экономически а чІоагІала а характеристикаш.

Іаьржача металлурге 1990 шера чоп арахецилга дегІадар доацаш, дІабода кокс лоархІаме лох а беш 116—119 миллион тоннага кхоачаде кийча прокат арахецилга. Тоае металлопродукце структура, Іалашде 50 миллион тоннал кІезигагІа доацаш листаш йола прокат, 20—21 миллион тонн низколегированни болата прокат, 15—16 миллион тонн — чІоагІдеш обработка яьри арахецилга. Шерде заводской антикоррозионни тІехе йола мехкдаьтта сортаментa туроаш, газопроводни а кхыйола а турбаш, метизаш хьаелга. Караерзае цхи бІаьннел кІезигагІа йоацаш проката профилаш.

Сихде производство технически эргайоаккхилга. Кислородно - конвертерни электростали 1,3—1,4-зза, соцаш йоацача способах болат Іодоттилга шоззанел кІезигагІа доацаш, металлически порошокаш арахецилга шозза совгІа алсамдаккха. Шерде аьшки принципиально керда металлически материалаши духхьала яхара технологи промышленни караерзаяра балхаш.

Лакхъе къахьегама овсарле 13—15 процент, продукцега дІадодар 2—3 процент лохде.

Бесаш долча метталурге хьалхаювлача темпашца дегІакхувла рудни база, алюминиеви, вольфрамомолибденови, дошуви алмазаши доаха, редкометалльни, оловянни промышленность, металлически порошокий производство. Карадерзаде 300-нел кІезигагІа доацаш изделей керда тайпаш арахецилга.

Кхы а комплектнегІа пайда ийбе рудни бийдалах. 1990 шера 1,9 миллион тоннал кІезигагІа ма хилийта тишача аьшка, юхаюсача хІамай, хьалха пайда ца ийбаьча переработка е хала долча бийдала чотах арахеца бесаш дола металл.

2,5—3-зза совдаккха коачача ванна чу ю плавка юкъекхувлалга, Іалашде 35 процент дола цІаста, свинец, никель ресурсаш кхоеча автогенни процессех пайда а ийбеш арахецилга. Пхе шера лохъе догоро-энергетически ресурсаш дІаахийтара нормаш, кхое 3 миллиард киловатт-сахьатал кІезигагІа йоацаш электроэнергии цхьа миллион тонн услови доагори.

Къахьегама овсарле лакхъе 6—7 процент.

Химически мехкдаьтта химически промышленносте продукце производства боарам совбаккха 30—32 процент, шерье цун ассортимент, лакхъе цун дикал. 1990 шера 41—43 миллион тоннага кхоачаде минеральни удобренеш арахецилга, баьцовгІаш лораяра йола химически средстваш — 440—480 эзар тоннага, 6,8—7,1 миллион тоннага кхоачаде синтетически кІувнаши пластически массаши хьаделга, химически хьоасаши таьши — 1,85 миллион тоннага, синтетически каучукаш — 2,7—2,9 миллион тоннага.

Іалашде хІанзарча ханара конструкционни пластически массаши кхыйола полимерни материалаши арахецар сихха дегІадоаладелга, арахецилга сов а даккха, номенклатура шер а е кІезига тоннаж йолча химически продукце, эггара хьалха йиткъача органически синтеза продукце, хІаьта иштта технически гІулакхашта пайда ийбеча, баьцовгІах доаккхача даьттайи кхачан продуктай метта дІайодачуни. Хьа а е, кара а ерзае чІоагІал лакха долчеи лакхамодульнии химически хьоасий а тьй а кердача тайпай производство.

Шерде металлокорда кІийлен тІа радиальни конструкце шинаш, кердача моделей йоккха а тІех йоккха а габарит йола шинаш, йоагаш йоаца кІийле йола сов чІоагІа транспортерни ленташ, кхыйола резинотехнически изделеш арахецилга. Башха совгІа-эшашагІа доацаш 3-зза совдаккха дуккха обороташ яра йола полимерни тара арахецилга.

Къахьегама овсарле 29—31 процент лакхъе, продукцега дІадодар 7—9 процент лохде.

Хьуна, целлюлозно - каьхата, дахчанна обработка еча промышленносте Іалашде цун бийдала ресурсех пайда ийбелга тоадар, эггара хьалха дахчан бийдала комплексни переработка елга лакхдара, хьунаш юхайогІара, хьу кийчъяреи перерботка яреи предприятеш хьаяра наькъаца.

Хьалхаювлача темпашца дегІакхувла дахчан бийдала химическии химико-механически переботка яр, къаьстта из кийчъеча районашка. Совдаккха целлюлоза арахецилга 15—18 процент, каьхат — 17—20 процент, картони дахчан шолхий Іоакъаши — башха совгІа-эшашагІа доацаш — 1,3-зза. 1990 шера 65—70 миллион кубометрага кхоачаде кІаьда гІа долча дахчанна переработка елга, дахчах юхеюсача хІамаех пайда эцилга 70—75 миллион кубометрага кхоачаде.

Мебель хьаелга совдаккха 33—35 процент, тоае цун дикали ассортименти. ЧІоаггІа шерде каьхата-белови товараши обоеши, хІаьта иштта товарашта упаковкеи расфасовкеи яра а, бытовой гІулакхашта эша а каьхати картони арахецилга, Іалашде картонии тара арахецар башха совгІа-эшашагІа доацаш 1,7-зза дегІадоагІилга.

14—16 процент лакхъе къахьегама овсарле, 2—3 процент лохде продукцега дІадодар.

ГІишлош яра материалий промышленносте 1990 шера 140—142 миллион тоннага кхоачаде цемент хьаелга, тоае цун дикал. ДегІакхувла эффективни йолча гІишлош яра материалий производство. ГІишлош яра йола материалаш хьаеча шерагІа пайда ийбе кхы балхаш деш йоахача материалех, шоллагІа юкъейоалаеча бийдалах, кхыча доакъошка юхеюсача хІамаех. Доалаш-доалаш довла строительни кийчо лакха йола изделеш лоаттаярга. Шерье бахача наха эшарашта лоаттаеча дикача продукце ассортимента боарам а, цу даькъе моттигашкара гІишлош ю материалаш а.

16—18 процент лакхъе къахьегама овсарле, 4—5 процент лохде продукцега дІадодар.

Доагора-энергетически комплекс

Доагора - энергетически комплекса доакъой дегІаахар тийша хилийта, халкъа боахама дерригача доакъошкеи сферашкеи планагІа а де лерхІар хаьдда долаш а энергена кхомбара политика чакх а йоахаш, уж хьадахареи хьадареи наькъаца мохк эшача доагореи энергеи дерригача тайпашца Іалашбара декхарах.

Электроэнергетике 1990 шера 1840—1880 миллиард киловатт-сахьатага кхоачаде электроэнерги яккхар, цунах 390 миллиард киловатт-сахьат атомни электростанцешка а йоаккхаш. ЧІоаггІа кІезигде доагора хьисапе мазутах пайда ийбелга, эггара хьалха йІовхала электростанцешка а кІезигдеш.

Іалашде энергетически низалий структура эргаяьккха тоаелга, Чакхдаха мехка Европейски даькъ тІеи Уралеи йоккхий атомни, мехка малхбоалехьарча районашкa цкъара низал 4—6 миллион киловатт бола конденсационни йІовхала электростанцеши гидроэлектростанцеши хьалъелга. Сихде сихача нейтроний реактораш йола атомни станцеш хьалъелга, маневренни энергетически низалаш хьаделга. Демонтаж е къаеннача, низалаш 10 миллион киловатт долча оборудованена, модернизаци низал 25 миллион киловаттал лохехьа боацача энергетически оборудованена.

Белгалде органически ядерни доагорца болх беш йола керттерча даькъе боккха низ бола ТЭЦ-аш, теплоснабжене атомни станцеш, йоккхий котельнеш хьалъяра чотах йІовхал лоаттаяра дІехо централизаци яр.

ДІахохьо мехка цаІ йола энергетически система хьаелга, чакхдаккха 500, 750 а 1150 а киловольт йола хувцалуча токеи 1500 киловольт хувца ца луча токеи системашта юкъерча линей электропередачаш, хІаьта иштта распределительни электросеташ хьалъелга.

21—23 процент лакхъе къахьегама овсарле, 4—5 процент лохде электрически йІовхалеи энергега дІадодар.

Мехкдаьтта промышленносте Іалашде 1990 шера 630—640 миллион тонн мехкдаьтти газови конденсати йоаккхилга. ДІахохьо Малхбузен СибарегІа, Казахски ССР, мехка къулбаседехьарча европейски даькъ тІа мехкдаьтта промышленность дегІакхувлилга, Каспена юххерча лохача моттигашка кІоаргга мехкдаьтта доаллача моттигашта промышленни разработка е долале.

Сихде континентальни шельфера мехкдаьттеи гази йоалла моттигаш караерзаелга а цу гІулакха эшаш йола производственно - технически база хьаелга а.

Мехкдаьтта доаллача моттигашта разработка яра рациональни система юкъейоалаяра, бурув деттара балхий технологи эргаяьккха тоаяра, уж технически Іалашдар тоадара, тІоанаша хьалу мехкдаьтта совдоаккхара хІанзарча ханара методаш шерра юкъекхувлара, прогрессивни технологически процессех пайда ийбара чотах лакхъе мехкдаьтта даккхара эффективность, 1,4—1,8-зза совъяккха ремонт ца еш скважинаша болх бу ха.

1990 шера 90 процентал кІезигагІа доацача боарамга кхоачаде мехкдаьттаца хьайоагІача газах пайда эцилга.

Мехкдаьтта чакхдоахача промышленносте Іалашде мехкдаьттана ю переработка дІахо кІоаргьяри моторни доагор лоархІаме совдаккхари, хІаьта иштта совдаккха деза химически, мехкдаьтта химически, микробиологически промышленноста йола бийдал хьаелга а. Шерде хьекхаш дола даьтташ арахецилга, тоае цар дикал. Транспортни расходаш чІоаггІа кІезигъяра дІахохьо мехкдаьтта продукташ хьаеф хьаькъалагІа дІанийсдара, мехкдаьтта продуктий проводаш кхы а шерагІа ехкара балхаш.

9—11 процент лакхъе къахьегама овсарле.

Газови промышленносте 1990 шера 835—850 миллиард кубически метрага кхоачайойла хьайоаккха газ. Сихде Ямбургски, Карачаганакски, Астрахански, кхыйола газоконденсат йоалла моттигаш разработкана чуозилга. Чакхдаха Ямал яхача ахгІайреи тІа газ йоаккхилга вІаштІехьадаккхарца дувзаденна балхаш. ДІадоладе Каспена юххерча лохача моттигашка мехкдаьттеи гази йоаллача моттигашта промышленни эксплуатаци елгеи цу кІийлеи тІа газохимически йоккха производство хьаелгеи. Шерра юкъекхувла автоматизированни блочно-комплектни установкаш, цу даькъе газа а газови конденсата а комплексни кийчо яра йола доккхий цкъара низалаш.

1,4-ззанел кІезигагІа доацаш лакхъе къахьегама овсарле.

КІоран промышленносте Іалашде 1990 шера 780—800 миллион тонн кІор боаккхилга. ТІакхеташ йола ерригa продукци къахьегама овсарле лакхъяра чотах кхетийта.

Сихде Кузнецки, Экибастузски, Канско-Ачински, Малхбоалеи СибарегІеи ГаьнарЧа Малхбоалени, кхыйола кІор боаккха бассейнаш дегІакхувлилга.

Тоае кІоран дикал, совдаха цунна обогащени яра боарамаш. Шерье коксованена йолча кІоран концентрата а, хІаьта иштта коммунально - бытови гІулакхашта а кокса метта дІаахийтара болча сортовой кІоранеи кІоран брикетийи производство.

Хьалхаювлача темпашца дегІакхувла прогрессивни хьайийллача кепах кІоар боаккхилга, 46 процентал кІезигагІа доацаш лакхде берригача хьабоаккхача кІоранна юкъе цо лоаца дакъа, чІоаггІа шерде роторни экскаваторех, кІоар боаллача моттига разработка яра транспорт йоацачеи транспортно-отвальнии системех разрезашка деча балхий поточнии циклично-поточнии технологех пайда ийбар. Шахташкеи кІоранна обогащени еча фабрикашкеи шерагІа юкъекхувла автоматизированни оборудоване системаш. 78—80 процентага кхоачабе комплексно - механизированни очистни забояшкара боаккхача кІоран боарам, горни выработкай комбайнови проходка — 42—50 процентага.

Минерально-бийдала база

Іалашде мехка минерально-бийдала база дІахо чІоагІъелгеи шеръелгеи, пайданеча оахкалий техка гучаьха запасаш караерзаяра еча кийчон эффективности дикали лакхъелга.

Сихде Малхбузен а Малхбоалеи а СибарегІеи, Каспена юххерча чукхийттача моттиге, СССР Европейски Къулбаседа, Юкъерча Азе, Гаьнарча Малхбоале мехкдаьттеи Іалама гази лехаш ду геологотохнама балхаш, коксующи а энергетически а кІор боаллача моттигашка, къаьстта хьайийллача кепе разработка е йиш ярашта разведка яр.

ХІанз болх беш йолча горнодобывающи предприятеи бийдала база шерье. Іаьржачеи бесаш долчеи металлургена дика рудаш, минеральни удобренеш, гІишлон материалаш хьаяра эша бийдал лахара а из йоаллача моттигашта разведка яра а, лаьттан кІалара техка теза хий дукхагІа хилийтара къаьстта теркам тІабахийта.

Пайдане оахкалаш лахара а разведка яра а прогрессивни методаш юкъейоалаелга сихде. Пайдане оахкалаш йоахкача моттигашка Іилман ларда тІа прогнозаш яра а цар геолого-экономически мах бара а боарам лакхбе. Тохкамаш дара геофизически а геохимически а методех, лаьтта а цун ченаш а Іомаяра лаккхарча фегареи космически средствах шерагІа а эффективнегІа а пайда эца.

ПланагІа геолого-разведочни служба технически эргайоаккхилга, пайдане оахкалаш лехеи царна разведка юи чІоаггІа механизаци а автоматизаци а яь средстваш хьакхоллилгеи юкъейоалаелгеи Іалашде, цу даькъе континентальни шельфе а дунеи океана Іалама ресурсаш тахкара а промышленни караерзаяра а деш. Геолого-разведочни службаш хІанзарча транспортни средствашца кийчъелга тоаде.

VI. АГРОПРОМЫШЛЕННИ КОМПЛЕКС ДЕГІАЙОАЛАЯРИ КХАЧАН ПРОГРАММА КХОАЧАШЪЯРИ

Агропромышленни комплекса керттера декхараш — юрта боахама производство боаррамагІа айяр, мохк кхачан продукташца а юртбоахама бийдалца а тешаме Іалашбар, СССР Кхачан программага хьежжа бухсоцаш хьахулар дукхагІа хилийтара комплекса дерригача доакъой низаш вІашагІтохар.

БІарчча цхьа хІама хиларах тарра, дерригача боарамашка агропромышленни комплекса доал дара, планаш увттаяра, финансировани яра динза даргдоаца организационно - экономически гІулакхаш чакхдаха. Комплекса ерригача звеньяй боахама гІулакхашта кулгалдечара агропромышленни объединеней лоархІам айбе, баха нах продовольствеца Іалашбара хьалхара цар бехктокхам айбе.

ЦаІ йолча агропромышленни комплексе — юрта боахамо - промышленноста доагІ-доагІача доакъошца, хІаьта юртбоахама Іилма — производстваца интеграци елга чІоагІде. ХІамаш чакхйоахача промышленноста предприятешцара, торговлецара а общественни питанецара а колхозийи совхозийи духхьалара бувзамаш хьинарегІа дегІакхувла. Договорни декхараш кхоачашдара хьалхара заготовительни организацей а боахамий а бехктокхам цхьана айбе.

Продукци дикагІа хилийта, хьайоаккхача а маьхала йоаккхача а из йовлга дІадаккха. ХІамаш чакхйоахача промышленноста предприятеш дІа-юха нийсъелга тоаде, бийдала базана уж гарга а увзаш. Производства индустриальни а отходаш йоацаш йола а технологеш шерагІа юкъекхувла, продукци дІакхухьилга, чакхйоаккхилга, лоаттаелга дикагІа вІаштІехьдаккха. СихагІча тайпара юкъекхувла кердагІа йола холодильни техника, холодильникаш дукхагІа хилийта. Комплекса доакъош рефрижераторни транспортаца, продукци дІакхахьара а лоаттаяра а контейнерашца дикагІа Іалашде.

Агропромышленни комплекса материально - технически база лерраґІа чІоагІъе, цун доакъош боарамагІа дегІакхувла, Іилма-технически прогресса лоархІамегІча лостамашка, продукци яккхаргара даьнна потребителага из йохккалца йолча ерригача технологически циклана юкъера готтига моттигаш дІаяхара ресурсаш тІа а ерзаеш. Агропромышленни комплексана хьежаеча ресурсех пайда эцилга наьха санна айде.

Юрта боахаме шера юкъера лаьрхІача чуэцача валовой продукце боарам 14—16 процент айбе, керттерча даькъе дегІаахара интенсивни факторий, Іилмана, техникана, хьалхалаттача практикана кердда карагІдаьнараш юкъекхахьара, хьаьча производственни потенциалах эффективнегІа пайда эцара чотагІа а айбеш.

Іилман ларда тІа оттаяь боахам лелабара системаш караерзаелга лерраґІа дІахонхахьа, лаьттанна обработка еча хана лаьтта лорадара методаш юкъекхухьилга а эрозена духьалара мероприятеш чакхйоахилга а шерде. Лаьтта леладара продуктивность а Іалама хьалех из тийша ца хулга а наьха санна айде, цу гІулакхашта лаьрхІа чакхйоаккхийла лаьттан беркат алсамдаккхара, юртбоахама культураш лелаяра интецсивни технологеш юкъекхахьара тІадерзадаьча гІулакхий бІаьрчча комплекс.

ЛеррагІа дегІакхувла ялат доаккхилга — мехка продовольственни а фуражни фондаш хьаяра ларл вІашагІйоллилга. ДукхагІа даккха чІоагІеи низ болеи кІа, крупа йоаккха культураш. Ялати фуражи яккхара структура тоае, дуккха а дукхагІа чукхахьа ялатобобови культураш а хьажкІаш а. Хий дехкача лаьтташ тІа тешшаме ялат, къаьстта а хьажкІаш яхара йоккхий зонаш вІашагІйохкилга дІахохьо. БиззагІа пайда эца ялат кхедеча районий таронех.

1990 шу хьатІаотташ чудахьа дерригa ялат 250—255 млн. тоннага, шекара свеклаш—92—95, генараш—7,4—7,5, коартолаш—90—92, баьцадаараши бахчеви культураши 40—42, соми комараши — 14,5—15,5, комсаш—10,5—11,5 млн. тоннага дІакхоачае.

1990 шера 2,8—3 млн. тонн боамби-хьоасе, 9,1—9,4 млн. тонн боамби-бийдал боаккхилга Іалашде. Хьоасаи технологически белгалонаш дикагІа йола боамби дукхагІа дІабе, из дукхагІа баккха, цунга дІадодар кІезигде. Льноволокно дукхагІа арахеца, из дикагІа хилийта лена ча хьамел даьккхачох 50—60 процент промышленни чакхдоаккхилга дІакхоачаде. Чайни лист дукхагІа гулъе, субтропически, эфиромасличии а кхыйола а культураш хьувзъае.

Интенсивни технологеша дІадехарашка хьежжа йола а Іаламо воча оагІорахьа еча воздействена духьала отталуш йола а, машинашца чуэца мегаргйолеи кхачан промышленноста дІадехарашка хьежжа йолеи биотехнологех а генни инженерех а пайда эцара ларда тІа юртбоахама культурай дика хьувкъа сорташи гибридаши хьадара а производствана юкъедоаладара а болх чІоагІбе. Шекара свеклаш шекар дукхагІа доаллаш хилийтара, уж йоаелга дІадаккхара эшар де. Фу леладар вІаштІехьдоаккхилга эргадаьккхе тоаде, фу дикагІа хилийта.

(ДІахододар хургда).

ОКТЯБРА ЦIЕЙ НОХЧ-ГIАЛГIАЙЧЕН СТОЛИЦЕ

Грозне хинна къахьегамхой демонстраци

МИТИНГЕРА демонстраци хургйолла майда тIа гуллуш ба Iаламате хоза кийчбенна нах. ЗаггIе белаш, дог гIоздаьнна ба уж. Ишта хоза кийчъенна я тахан Нохч-ГIалгIай республика столица — город Грозный. ДIа мел хьежача гуш я цIе байракхаш, транспаранташ, лозунгаш, тайп-тайпара плакаташ. Къаьстта дика тоаяьй демонстраци хургйола майда. КПСС обкомо хьалъеча кердача здане тIа доал В. И. Ленина доккха портрет, да укхаза КПСС ЦК Политбюро членийн портреташ. «Даькъала хийла СССР халкъийн йохаргйоаца интернациональни цхьоагIон вежарашха дола доттагIалин!» яха лозунг.

Советски наха Iалаьмате белгала да ер шу. Дукха ха йоацаш вай дездаьд Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа советски халкъо котало яьккха 40 шу дизар. Чакхйоалаш я, вай мохк дикка дегIабоалабаь цхьайтталагIа пятилетка. Кастта хургйолча Советски Союза Коммунистически парте аргIанарча XXVII съезда дог айдаь хьинаре къахьегаш накъаденнад деррига советски халкъ, цунца цхьана Нохч-ГIалгIайчен къахьегамхой а. Даьхенна дIаденнад дукха ялат, мехкдаьтта, газ, машинаш, оборудовани, кхыйола продукци. ДIахо йодача хана кхы а хьинарегIа къахьега кийча ба уж.

Дукха зизаш а венокаш а дада Вовзаш воацача салтечун каша тIа, йоагаш я массазара а цIи. Цига ха тIа этта латт салтий, пионераш, комсомольцаш.

Iуйрийна 10 сахьат доал. Трибуна тIа бовл республика партийни, советски органий кулгалхой, парте, комсомола, тIема, къахьегама ветеранаш, производстве котало яьккхараш.

Ека йолалу Советски Союза Гимн. ДIайолалу Октябрьски цIейна хетаяь йола къахьегамхой демонстраци. Хоза екача марша муамца гIа нийсбеш трибуна хьалхашка гIолла болалу Грозненски гарнизона бIухой. Уж ба Сийлахь-боккхача Даймехка тIем тIа лийтарий къонгаш а къонгий къонгаш а, вай халкъа машаре къахьегам лорабеш тахан ха тIа латташ бола советски бIухой.

Майдан тIа йоал хIаназлаца байракхаш айяь гаьна йоацаш лаьттача наьха тоаба. Уж ба Советски Даьхен цIейна хетаяь хиннача социалистически яхье котбаларах, уж цIе байракхаш демонстраце яхьа бокъо еппа бола дикагIчарна юкъе дикагIбола къахьегамхой.

Байракхаш яхьачарна тIехьа боагIа Нохч-ГIалгIайчене эггара сий деш бараш — парте а комсомола а, тIема а къахьегама а ветеранаш. Уж ба мехка эггара халагIчей бехктохкамечен моттигашка дIаувтташ, Даьхе тоаеш, хозъеш ерригача халонех чакхбийнна, Октябра Даьхен исторе дийна бола тешаш. Цар шоаш хьадаьд истори. Таханара гIоза вахар бIаргагуш елакъеж цар юхьмараш, саббаре боаккх гIа. Царна тIехьа йоагIа В. И. Ленина парте а правительства а кулгалхой портреташ тIадола байракхаш яхьаш йола йийлла машинаш.

Еррига майда къоарзъеш гучабоал профессионально-технически училищай дешархой. Царна хьалха ба кIай а сийна а формаш тIаювха фатанчаш. Хоза бек фатай муам. БIаь совгIа професси караерзаеш хIара шера Нохч-ГIалгIайчене дешаш ба итт эзар совгIа бола кагий нахи мехкарийи. Республика мехка а болхлой класса гIоза кхоане я из. Шоаш каралаьца профессеш дика Iомаеш, общественни вахаре хьинаре дакъа лоацаш, хьалхашка лаьтта деррига декхараш дизза кхоачашдеш беркате ях вай къона тIехье. Уж ба уж, Даьй сийдола гIулакхаш хьал а лаьца, Советски Даьхе хозъеш а тоаеш а кхоана къахьега дезараш, хьатIаотташ латтача XXI-ча бIаьшерене баха безараш.

Профтехучилищай дешархошта тIехьашка гIолла, еррига майда сийрдайоаккхаш гучабоал Грознера школьникаш. Цар бе доахк зизаш, плакаташ, лозунгаш, парте а правительства а кулгалхой портреташ, тайп-тайпара транспаранташ. Царна юкъе ба октябряташ, пионераш, комсомольцаш, тIехдика дешаш бола кIаьнкаш, йиIигаш, хургбола болхлой, ахархой, инженераш, хьехархой, Iилман а, культура а, искусства а деятелаш. Лоацца аьлча — вай гIоза кхоане. Эггара зIамагIа долча бераша дайдда тIадахе зизаш лу трибуне латтача республика партийни а советски а кулгалхошта, кхычарна.

Майдан тIа йоалл Сийлахь-йоккхача Октябрьски революци 68 шу дизара сийна городерча районашта юкъе яьржача социалистически яхье хьалхара моттиг яьккхача Старопромысловски района къахьегамхой колонна. «Дезача денна моаршал да Старопромысловски района къахьегамхошка!» дег тIара доагIача дIайхача дешашца моаршал хетт царга трибуне латтараша. «Ура! Ура! Ура!» яхача дешашца жоп лу цар шоашка хеттача моаршала.

ХIАРА къахьегама коллектива колонна ега я цIеча байракхашца, зизашца. Цар дахь хьамсарча партен правительстван кулгалхой портреташ, плакаташ, транспаранташ, шоаш даьха къахьегама толамаш гойташ дола рапорташ.

Старопромысловски район йовзаш я мехкдаьтта а газ а хиларца, цун цIи шерра дIайовзийтай дуккхача говзанчаша: бурувдеттараша, гIишлонхоша, «Iаьржа дошув» доаккхараша. Царна юкъе ба къахьегама ветеранаш, дуккхача шерашка хьаьнала болх беш хьабоагIа мехкдаьттахой М. А. Еронин, В. Г. Бабуков, В. Ф. Плохотникова, А. И. Рагулин, Н. М. Корнилов.

Трибуна хьалхашка гIолла дог гIоздаьнна тIехбоал цIи хеза болча нахьегама ветеранашкара эстафета хьа а ийца, из тешшаме тахан дIахохьо кагирхой. ЛоархIаме дакъа юкъедихьад цар цхьайтталагIа пятилетка кхоачашъеча. Уж ба, Старогрозненски УБР-ра Г. М. Михайлов, «Грознефтегаз» НГУ мастераш А. Г. Мажирини В. В. Заругаеви, «СевКавНИПИнефть» зIамагIбола Iилман сотрудникаш М. В. Сиятскеи С. В. Кузьминови, А. С. Видановн А. А. Галагаеви — «Старогрознефть» НГДУ мастераш.

Укх шера вай мехка дездир стахановски болама 50 шу дизар. Из яхьа форма дегIайоалаеча доккха дакъа юкъедихьар старопромысловцаша. 1935 шера сентябрь бетта вай республике эггара хьалха стахановски болам дIаболабелар укх районе. Бурув тоха ост сихагIа кхестаргдолаш гIулакх а даь,

бурильщик Минаева 12 сентябре 37 метр кIоарга бурув техар, шоллагIча дийнахьа — 42 метр. ХIаьта сийлен традицеш дIахохьош ба района таханара стахановцаш. Октябра сийна яьржача яхье котбаьннараш Н. Ф. Черемухин — Старогрозненски УБР-ра, Октябрьски УБР-ра В. М. Хамишхоеви В. П. Найпатови, кхыбараш.

Демонстраце баьхкача района къахьегамхой колоннана хьалха боагIа социалистически яхье котбаьннараш, Майдан тIа боал Ленина орден лелаеча «Грознефть» объединене аппарата, цун подразделеней викалаш. Шер-шера доккхагIа толамаш доахаш хьабоагIа цу объединене къахьегамхой. ХIаьта хIанзле «Грознефть» лоархIаяьй цхьатталагIча пятилетка керттерча хьокхамий ерригача заданех. Шеко яц цар дIахо къахьегама коталонаш йоахаргхиларах, КПСС XXVII съезда баха ма боаггIара накъагIоргхиларах.

Октябра цIейна хетаяьча яхье башха-дика толамаш даьха йолча Октябрьски бурув тохарий балхий управлени, «Старогрознефть» НГДУ, «Союзавтоматстром» ВНПО опытно-экспериментальни завода, № 3 йолча маьхк еча завода, «Оргтехника» производственни объединени «Грознефтегаз» НГУ, Грозненски, «Старогрозненский», бурув тохарий балхий управленей, технологически автотранспорта. Ташкалински управлене къахьегамхой колоннаш бIубенна гIа боахаш дездеш ба таханара цIей. ГIийло хьекхача михо шершаю цар яхьаш йола цIе байракхаш, Iалаьмате чIоагIа хозъяьй цар колоннаш.

Массане а теркам тIаозаш хозача халхарашца, иллешца, майдан тIа боал «Грозтрубопроводстрой» треста чубоагIа болгарски гIишлонхой. Микрофона чура хьахоз: «ЧIоагI а лулда, даим даха а дахалда советско-болгарски доттагIал» яха дешаш.

КЪАЬСТТА белгала да таханара цIи Октябрьски района къахьегамхошта, хIана аьлча, цо лелаю советски наха эггара хьамсарагIа дола цIей хьакхеллача Сийлахь-боккхача Октябра цIи. Городерча коллективашта юкъе яьржача социалистически яхье толамаш а доахаш, тIаьйца денхараш дика кхоачашдарах демонстраце колоннашта юкъе шоллагIа баха бокъо яьккхарех ба Октябрьски района къахьегамхой. Хьалхарча мутIарашка боагIа производстве хьалхле лелаераш, цар хьаьналча къахьегамо таро хилийтай тахан укхаза луча рапорташ тIарча толамашка кхача.

Гучайоал района коллективашта юкъе хьалхле лелаеш йолча «Промавтоматика» объединене къахьегамхой колонна. Цу коллективо ханал хьалха кхоачашъяьй укх шера итт бетта йола план. Заданел совгIа арахийцай 180 эзар сома маьха продукци. Ала деза, укх шера объединени арахеца йолаяьй электрически оборудовани керда опытни образецаш. Цунга хIанзлехьа заказаь даьд вай республикерча дуккхача предприятеша «КПСС XXVII съезда — хьинареча къахьегама 27 декада!» яхача девизагIа яьржача социалистически яхье хьалхара моттиг лелаю В. Бреславскаяс кулгалдеш йолча электро-монтажни участко.

Трибуна тIа латтараша хеттача моаршала «Ура!» яхаш жоп а луш цIеча байракхилгашца, лозунгашца, транспаранташца Iочакхйоал электромеханически завода коллектив. Гуш да предприяте болхлой рапорташ. Цар тIа я Сийлахь-боккхача Октябра 68 шу дизара, КПСС XXVII съезда баха ма боаггIара накъабахара сийна лелаяьча социалистически яхье завода бригадаша, участкаша, цехаша яьха къахьегама коталонаш. БIарг тIаотт цхьан рапорта тIа. Цу тIа яздаьд «НГIАССР Лакхехьарча Совета депутата Х. Ваганова кулгалдеча бригада ханал хьалха, май бетта кхоачашъяьй шийн цхьайтталагIча пятилетка план».

ГIадбаха, иллеш доахаш боагIа дуккхача коллективай болхлой. Укхаза ба машинаькъа отделене, Нохч-ГIалгIайчен химзавода, локомотивни депо, «Чечингазстрой» треста, электроремонтни завода, «Грозтрубопроводстрой» треста чуйоагIача СМУ-1, СМУ-3 бараш.

Цхьаннена тIехьа шоллагIбараш болаш майдан тIа гIолла чакхбувл гIишлонхой, лораш, маькхашъераш, кхыбараш. ХIаьта, берригаш а уж гаргозаш, кхотабеш ба къахьегамцара, интернациональни доттагIалцара массане а цхьатарра бола безам.

ЦЕНТРАЛЬНИ майде кхоач Заводской района къахьегамхой. ЦIеча байракхашца, плакаташца, зизашца, лозунгашца, хозъеш тоаяьй цар шоай колонна. «Ура! Ура! Ура!» яхача дешашца жоп лу колонне боагIараша шоашка хеттача моаршала.

Укх шерен цхьатталагIча пятилеткан планаши тIаийца социалистически декхараши кхоачашдеча дизза дакъа лоацаш болча района къахьегамхоша дегаш гIоздаьнна дезду Октябра деза цIей. Цар дукха балхаш даьд мехкдаьтта чакхдоахача заводашта реконструкци яра тIаерзаяь лаьрхIа йола программа кхоачашъеча, доагора-энергетически ресурсаш кхоеча, халкъа эша товараш дукхагIа ара а хецаш, цар ассортимент шеръеча, наха чубаха цIеноши соцкультбыта объекташи хьалъеча.

Укх пятилеткагIа хьал а яь, болх бе йолаялийтай районе Н. Анисимова цIерагIча НГНПЗ ЛЧ-24 яха установка, биохимически заводера премиксай цех, Грозненски аьшкабетона конструкцей заводера кхоалагIа аьшкабетона цех, радиотехнически завода корпус, кхыйола промышленни объекташ.

Района хIара къахьегама коллектива колонна ега я цIеча байракхашца, зизашца. Цар айдаь дахь плакаташ, транспаранташ, шоаш даьха къахьегама толамаш гойташ дола рапорташ. Хьалхарчарца боагIа СССР 50 шу дизара цIерагIча Грозненски химически завода, Н. Анисимова цIерагIча Новогрозненски мехкдаьтта чакхдоахача завода, В. И. Ленина цIерагIча Грозненски мехкдаьтта чакхдоахача завода къахьегамхой. «Октябрьски моаршал да СССР 50 шу дизара цIерагIча химзавода химикашка!» яхача дешашца тIаэц уж трибуне латтараша. Укх дезача денна накъабоагIача химзавода химикаша шоаш еррига арахецача продукцех 78 процент гаргга яр дикала Знак йолаш хилийтай, ЧIоагIа дегаш гIоздаьнна ба тахан НГНПЗ В. Лиман керте латтача установка технологаш. Цхьа бутт совгIа ха я уж тIайоагIача пятилетка чотагIа къахьегаш бола. Цхьайтта бетта задани кхоачашъяьй Ю. А. Пустовойтов, П. А. Седяков керте латтача установкай технологаша а.

Вай хьамсарча партена, берригача мехка бехктокхаме ха я хIанзара яр, хIана аьлча вай накъадолх КПСС XXVII съезда. Берригача советски наха Iомаеш я КПСС Программа кердача редакце проект, Советски Союза Коммунистически парте уставе (де могадеча хувцамашца) йола проект. Уж лоархIаме документаш шоаш чIоагIа къоабалдеш хиларах тешал деш дола плакаташ, транспаранташ, парте аргIанарча XXVII съезда бIубенна накъаболхаш хиларах дола рапорташ дахьаш боагIа района къахьегамхой. Хоза кийчъенна йоагIа ремонтно-механически завода, ПОГНОС-а Центральни приборо-ремонтни мастерске, биохимически завода, РСУ. Производственно-товарни контора, А. Шерипова цIерагIча ГНПЗ болхлой, инженерно-технически болхлой, гIулакхерча наьха колонна.

ЧIоагIа дегаш гIоздаьнна ба тахан Октябра ЦIея сийна тIаийца хинна социалистически декхараш толаме кхоачашдаь бола Грозненски ремонтно-механически предприяте, Кондитерски фабрика, «Грозэнерго», ТЭЦ-2, ОГ ТЭЦ, Автобаза, кхыча предприятей къахьегамхой а.

Майбаь гIа боахаш, дика кийчбенна боагIа «Чечингражданпроект», «ГрозНИИ», «Грозгипронефтехим» институтий, пединститута Iилманхой, студенташ. Творчески балха тIа дукха дика гIулакхаш карагIдувлаш накъабаьхкаб уж Сийлахь-боккхача Октябра 68 шу дузача цIейна. КПСС ЦК апрельски октябрьски (1985 ш.) Пленумий решенеш йизза кхоачашъяра, Iилма-технически прогресс елга сихдара шоай творчески планаш йолаш ба района Iилманхой. Уж толаме чакхйоахаргхиларах бIубенна а ба уж.

НОХЧ-ГIАЛГIАЙЧЕН столица Грознерча Центральни майде кхоач Сийлахь-боккхача баьчча В. И. Ленина цIи лелаеча района къахьегамхой колонна. Ленина сурт тIадола байракх яхь цо. «Даькъала хилда Сийлахь-боккхача Октябра цIей!» яхача дешашца тIаэц трибуне латтараша района ЦIе байракхаш яхьаш боагIараш, яхье хьалхалаттарий колонна. Iалаьмате дика кийчъяь царна тIехьа йоагIа союзни республикай ЦIе байракхаш яхьаш йола автомашинаш. ГIийло хьекхача михо дIа-хьа шершаю уж.

Пятилетка диъ шерен 10 беттен районерча предприятеша планал совгIа арахийцай 12 миллиони 533 эзари маьха тайп-тайпара продукци.

ЦхьайтталагIча пятилетка шерашка районе арахеца промышленни продукци 12,7 процент тIакхийттай, хIаьта реализаци яр 18,3 процент. Цу юкъа къахьегама овсарле лакхъеннай 18,1 процент. Паччахьалкхенна пайда бара план 102 процент кхоачашъяьй. Районерча промышленни предприятешта юкъе йоккхагIа а хьалхалаттачарех а лоархIаш я «Красный молот» завода, «Автоспецоборудоване» яхача завода коллективащ. Яхье хьалха а латташ, башха-дика толамаш доахаш бола цу предприятей машинашъераш дезача денца дег тIара даькъала бувц трибуне латтараша.

«КПСС XXVII съезда — хьинареча къахьегама 27 декада!» яхача девизагIа шерра социалистически яхь йоаржаяьча района къахьегамхоша тIагIертта къовсам лоаттабу вай мехкарча коммунистий форума баха ма боаггIара сийленца накъабахара. Цу яхье дика толамаш а доахаш пхе шера план хIанзлехьа кхоачашъяьй швейни производственни объединене нов. Алексеева кулгалдеча № 1 йолча филиала, нов. Тришкина керте латтача шоллагIча цеха хIамаш тегараша, кхы дуккхача бригадашей участкашеи. Цар овсаре къахьегарал совгIа шоаш хьаеча продукцех дукхагIъяр дикала Знак йолаш хулийт. Из да цар таханарча дезача денна кийчдаь къахьегама совгIат.

Октябра цIей дег тIара даькъала дувцаш майде гIолла тIехбоал «Грознефтегеофизика» треста, Малхбузен электросетий, Заболотне цIерагIча типографе, магистральни газопроводий Грозненски линейно-производственни управлене, Автоцентр «ВАЗ», экспериментально-мебельни фабрика, кхыча предприятей, организацей болхлой.

БIубенна къахьегаш накъабаьхкаб района гIишлонхой а Октябра дезача цIейна. ЦхьайтталагIча пятилетка шерашка цар кхоачашдаьд 116 миллион сома маьха гIишлон-монтажни балхаш, цу даькъе бархI миллион сома маьха дараш планал совгIа а долаш. ГIишлон-монтажни балхашка дIадодаш дар лохдарах паччахьалкхенна кходаьд 600 эзар сом. Ханал хьалха пятилетка кхоачашъяьй ПМК-1, «Союзспецгазремстрой» треста, ПМК-4 гIишлонхой коллективаша. Цудухьа са айденна, дегаш ураэтта болаш дезду цар таханара цIей.

* * *

Нохч-ГIалгIайчен столице Грозне хиннача Октябра цIейна хетаяьча къахьегамхой демонстраце къаьгга хьахьекхар Хьамсарча Коммунистически партенеи советски халкъан юкъе йоаргйоаца цхьоагIо хилар, КПСС ЦК апрельски октябрьски (1985 ш.) Пленумий решенеш кхоачашъяра тIагIертта къовсам лоаттабеча къахьегамхоша парте аргIанарча XXVII съезда сийленца накъабахара деррига шоай хьинари низи тIабепзабаьлга, Сийлахь-боккхача Октябра идеалашта, В. И. Ленина васкеташта советски нах чIоагIа мутIахьа болга.

Городера къахьегамхой демонстраци чакхъяьлча салоIаши сакъердаши хилар театрашка, цирке, культура дворецашка, паркашка, кхычахьа.

* * *

Октябра цIейна хетаяь иштта кахьегамхой демонстрацеши митингаши хилар республика кхыча городашкеи районий центрашкеи.

Репортаж яьраш: Б. АБАДИЕВ, Х. ШАДИЕВ, Б. КОСТОЕВ.

СУРТА ТIА: Грозне хинна къахьегамхой демонстраци.

Р. АУШЕВА сурташ.

РЕСПУБЛИКА РАЙОНАШКА ЦIЕЙ ДЕЗДАР

НАЗРАНЬ

ЦIеча байракхашца, транспаранташца, лозунгашца, тайп-тайпара бос болча зизашца кийчъеннай Назрань Октябрьски цIейна. Парте райкома хьалхашкара майдан тIа хьатIаух хоза кийчбенна нах.

10 сахьат даьнна ха. Трибуна тIа ба района партийни а советски а кулгалхой, парте, тIема, къахьегама, ветеранаш, производстве хьалхалаттараш. Дезача денца нах даькъала бувцаш, района къахьегамхоца XXVII съезда накъаболхаш даьха толамаш белгалдоахаш къамаьл ду КПСС Назрановски райкома хьалхарча секретара А. А. Мякиева.

Дайолалу демонстраци. Трибуна хьалхашка гIолла чакхбувл дешархой, промышленни предприятешкара къахьегамхой, юрта боахама болхлой. Царна юкъе ба тIема ветеран летчик Оздоев Мурад, ГI. Ахриева цIерагIча «Электроинструмент» яхача завода слесарь-инструментальщик СССР Лакхехьарча Совета депутат ТI. Халгуев.

Наха бе йоахк «КПСС XXVII съезда — къахьегама толамаш!», «КПСС-а машара политика хьал а лоац, мога а ю!», «Вай уйлаш партеца ювзаенна я» яха дешаш тIадола транспаранташ.

Трибунагахьа зизаш бе доахка кулгаш лестадеш хьаболх Назрановски юртбоахама техникума студенташ, СГПТУ-14, ПТУ-27 дешархой, «Электроинструмент» яхача завода, трикотажни фабрика болхлой. Хьахозаш да Октябра цIейна дола парте тIахьехамаш, къахьегама рапорташ.

Советски наьха эггара хьамсарагIдола цIей дездеш хилар Назрань.

МАЛГОБЕК

Хоза кийчъеннай мехкдаьттахой, газовикий, бурув тохарий город Малгобек Октябрьски цIейна. Трибуна тIа ба партийни а советски а кулгалхой, болхлой класса викалаш, юртбоахама болхлой. Укхаза ба Социалистически Къахьегама Турпал М. Бахмадов, НГДУ «Малгобекнефть» оператор-коллектор СССР Лакхехьарча Совета депутат М. Саутиева.

Итт сахьат даьнна ха. Октябрьски цIей хьатIакхачарца нах даькъала бувц КПСС Малгобекски горкома хьалхарча секретара Т. Албакова.

ДIайолалу демонстраци. Хьалхарча мугIарашка боагIа тIема, къахьегама, парте ветеранаш. Царца ба Н. Бузулуцкий, Х. Сампиев, Т. Коттоев, К. Зыскунова, дукха кхыбараш.

Хоза кийчъенна йоагIа дешархой колонна. Къахьегама коллективашта юкъе хьалха я 10 бетта план 112,6 процента кхоачашъяь ВГПЗ; шоллагIа йоагIа НГДУ «Малгобекнефть».

Йоккхача гIозалца дIадийхьар укхаза деза ди.

ОРДЖОНИКИДЗЕВСКАЯ

Итт сахьат даьлча дIайолаелар станице Октябра цIейна хетаяь демонстраци. Районерча къахьегамхой толамех, уж парте XXVII съезда накъабахарах, дикагIйолча промышленни предприятех, юртбоахама коллективех дийцар Сунженски райкома хьалхарча секретара Б. Н. Чагаева.

Демонстраце хьалхарча мугIарашка ба знаменосцаш, школашкара дешархойи хьехархойи. Орденаши медалаши ядаш болх тIема, къахьегама, парте ветеранаш.

Машара, ираза, доттагIала нах тIахьехаш дола лозунгаш, транспаранташ гу массанахьа.

Октябрьски цIей дездир районо.

Редактор О. Б. ГАДАБОРШЕВ.

ТХА АДРЕС: 364907, г. Грозный, Маяковске, ул. 92. Телефонаш: редактора — 2-45-57; редактора заместителя — 2-85-07; бехктокхама секретара — 2-84-68; отделий: партийни вахара — 2-54-04; промышленностеи транспортеи — 2-65-01; юрта боахама — 2-47-84; культура — 2-64-75; письмой — 2-85-64, корректорске — 2-89-68.

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 2-45-57; заместителя редактора — 2-85-07; ответственного секретаря — 2-84-68; отделов: партийной жизни — 2-54-04, промышленности и транспорта — 2-65-01; сельского хозяйства — 2-47-84; культуры — 2-64-75; писем — 2-85-64; корректорская — 2-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

СФ02418, «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 4846.